

**The Marxist
and Bolshevik theories
on the nationality problem**

Панас Феденко

**Марксистські
і большевицькі теорії
національного питання**

**Institute for the Study
of the USSR**

**Institut zur Erforschung
der UdSSR**

**Institut d'études
sur l'URSS**

**МЮХЕН
1960**

ІНСТИТУТ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ СССР

Institute for the Study of the USSR * Institut zur Erforschung der UdSSR

Institut d'études sur l'URSS

RESEARCH MATERIAL

(Series 1, No 61)

Panas Fedenko

**The Marxist
and Bolshevik theories
on the nationality problem**

MÜNCHEN

1960

ІНСТИТУТ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ СССР

Institute for the Study of the USSR * Institut zur Erforschung der UdSSR

Institut d'études sur l'URSS

ДОСЛІДИ І МАТЕРІЯЛИ

(Серія 1, ч. 61)

Панас Феденко

**Марксистські
і большевицькі теорії
національного питання**

diasporiana.org.ua

МЮНХЕН

1960

Праці, що їх видає Інститут, є вільним висловом авторських поглядів і висновків, що не завжди є тотожні з поглядами чи висновками Видавничої Колегії.

Передрук дозволений за умовою подання джерела

Відповідальний Редактор Проф. П. Курінний

Herausgeber und Verlag: Institut zur Erforschung der UdSSR, e. V.
München 26, Schliessfach 8, Telephon 220681.
Verantwortlicher Redakteur: Prof. P. Kurinnyj, München 22. Mannhardtstr. 6
Druckerei: «LOGOS», München 19, Bothmerstr. 14

Printed in Germany.

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

МАРКСИСТСЬКІ ТЕОРІЇ
НАЦІОНАЛЬНОГО ПИТАННЯ

ПОГЛЯДИ МАРКСА І ЕНГЕЛЬСА НА НАЦІЮ, НАЦІОНАЛЬНІСТЬ І НА ВИРІШЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ

Загально відомо, що ні Маркс ні Енгельс не лишили систематичної теорії національного питання. Вони висловлювалися принагідно в тій чи іншій практичній справі національній, яка вимагала вирішення. Із цих їх заяв і тверджень можна зробити деякі висновки, як це й робили послідовники марксизму. Ученики Маркса й Енгельса, хоч уживали тієї самої методи, приходили часто до зовсім протилежних результатів і в теорії національного питання і в поглядах на практичну політику соціалістичних партій у національній справі. Досить назвати імена Карла Каутського, Отта Бауера, Карла Реннера (псевдонім — Рудольф Шпрінгер), Розі Люксембург або Гайнріха Кунова, щоб було ясно, що «спектр» марксистських теорій національного питання дуже широкий. Названі автори *jurant in verba magistrorum* (Маркса й Енгельса), наводять різні цитати із їх праць і листів для підтвердження своїх поглядів. Але оскільки Маркс та Енгельс не лишили закінченої теорії національного питання, то їх послідовникам доводиться йти напомацки, вибрати те, що їм здається ближчим до духа Марксової системи.

Авторові цієї праці доведеться спинитися головним чином над творами Маркса й Енгельса та послідовників марксизму з країн Середньої Європи. Це з тої причини, що в країнах Західної Європи вже віддавна існують національні держави, і в цих державах національне питання не є пекуче. Інше бачимо в Центральній і Східній Європі, з їх конгломератом національностей різного культурного рівня, неоднакової релігії, мови і раси. Ці національні проблеми вимагали від соціалістів практичного рішення, а тому в цих країнах національне питання було бойовою проблемою, на яку мусіли теоретики і практики соціалістичного руху дати ясну відповідь. Цим пояснюється, що в Центральній і Східній Європі соціалістична література на теми національного питання дуже обширна. Натомість із західно-європейських національних рухів тільки Ірляндія викликала до себе зацікавлення соціалістичних теоретиків. Пограничні спори за державне розмежування між Німеччиною та Францією (Ельзас) або між Австрією та Італією (Південний Тироль, Трієст) не будили великого інтересу між соціалістами.

Національне питання в ранніх працях Маркса й Енгельса

Насамперед слід згадати статтю Маркса «До жидівського питання» (Zur jüdischen Frage). Вона була вміщена в «Німецько-Французьких Річниках» (Deutsch-Französische Jahrbücher) в 1844 році. В своїй статті Маркс зовсім випустив із уваги унікальну в світовій історії долю жидівського народу. Маркс оминув факт, що жиди, живучи в розсіянні протягом двох тисяч літ між іншими народами, зберегли окрему національно-культурну традицію, на релігійній основі. Маркс не вважав жидів за окремий народ, а за класу купців, грошовитих людей, що мали великий вплив на розвиток капіталізму. З цього Маркс зробив «логічний» висновок: коли буде зліквідований капіталізм, то неминуче зникне й жидівство, як окрема група.¹

«Комуністичний Маніфест» Маркса й Енгельса, що вийшов напередодні «весни народів», в 1847 році, приділяє місце національній проблемі. Поряд з описом лиха, яке приносила індустріялізація для широких народних мас (пролетаризація, руїна родинних зв'язків, павперизм і т. ін.), автори «Комуністичного Маніфесту» підкреслюють революційну силу капіталізму, який за короткий час змінив давній патріархальний устрій різних країн і створив модерні нації, з великою промисловістю, світовою торгівлею та великими містами — центрами культури.

«На місце давніх потреб, які задовольнялися краєвими виробами, з'являються нові, що для свого задоволення вимагають продуктів найбільш віддалених країн і кліматів. На місце давньої місцевої і національної самовистачальності і відокремленості з'являються всестороння комунікація, всебічна залежність одної нації від другої. І це відбувається як у матеріяльній так і в духовій продукції. Національна односторонність і обмеженість стає чим далі то більше неможливою, і з многих місцевих літератур твориться світова література».

Варварські народи, на їх думку, мусять прийняти капіталістичну систему продукції, якщо не хочуть загинути, ці народи мусять прийняти буржуазну цивілізацію, «себто стати буржуазними». В капіталістичному суспільстві село залежить від міста. Також селянські народи попадають у залежність від націй, що розвинули у себе буржуазну класу, носія нової товарової продукції:

«Так як вона (буржуазія. — П. Ф.) поставила в залежність від міста село, так само вона узалежнила варварські і напівварварські країни від цивілізованих, селянські народи від буржуазних, Схід від Заходу».

З поступом капіталістичної продукції, на їх думку, засоби продукції і власність зосереджуються «в немногих руках».

«Необхідним наслідком цього була політична централізація. Незалежні, майже тільки союзні провінції з різними інтересами, за-

¹ К. Маркс: Zur jüdischen Frage, Aus dem literarischen Nachlass von K. Marx, F. Engels u. F. Lassalle, herausgegeben von Franz Mehring, I Band, Берлін, 1902.

конами, урядами і митами були сконсолідовані в Одну Націю, в Один Уряд, в Один Закон, в Один Національний Клясовий Інтерес, в Одну Митну Лінію».

Маркс і згідно з ним Енгельс, підчеркують в «Комуністичному Маніфесті» нівелізуючу силу капіталістичної системи в творенні характеру пролетаріату. Пролетаріят, на думку авторів «Комуністичного Маніфесту», втрачає «всякий національний характер» наслідком того, що робітники в різних країнах знаходяться в тих самих умовах індустріальної праці і капіталістичного поневолення. (Unterjochung).² З цього випливає інтернаціональна ідея «Комуністичного Маніфесту»: стремління — ставити на перший плян — «спільні інтереси всього пролетаріату, незалежні від національності».³ І тут автори «Комуністичного Маніфесту» приходять до висновку:

«Робітники не мають батьківщини. Не можна у них відняти те, чого вони не мають».

Це твердження «Комуністичного Маніфесту», відлучене від цілого ходу думок цього памфлету, може здаватися парадоксальним. Але, коли його аналізувати в зв'язку з усією системою ідей «Комуністичного Маніфесту», то ця фраза має своє оправдання. Аджеж в добі Маркса і Енгельса та й пізніше пролетаріят не міг користатися здобутками національної культури. В тяжкій і довготривалій роботі на фабриках, такий робітник просто не мав часу і сили присвячуватися культурним інтересам, вони були йому чужі. Отже така кляса, позбавлена «національної спадщини», стояла осторонь від загально-національного культурного процесу, і духове життя вищих верств суспільства було їй чуже й незрозуміле.

Чи так має бути й надалі? На це дають автори «Комуністичного Маніфесту» відповідь заперечну. На їх погляд, пролетаріят мусить стати національно клясою», навіть «утвердити сам себе як націю».⁴ Це станеться, як думали автори «Маніфесту», через здобуття пролетаріатом «політичного панування». Отже — тоді пролетаріят «ще є національний, хоч зовсім не в розумінні буржуазії». Таким чином, пролетаріят у своїй державі, де владу будуть мати його вибранці для здійснення соціалістичних реформ, знайде свою батьківщину, там він відчує свою приналежність до нації, навіть більше того, — пролетаріят, як величезна більшість у суспільстві (пролетаризація уявлялася авторам «Маніфесту» дуже скорим процесом), буде майже однозначний з усією нацією: «Рух величезної більшості в інтересах тієї ж більшості». («Комуністичний Маніфест»).

«Комуністичний Маніфест» твердить, що національна відокремленість і суперечності між народами вже в той час все більше зникали, під впливом свободи торгівлі на світовому ринку та наслідком однаковості промислової продукції, яка приводить до «відповідних умов життя». З приходом «панування пролетаріату» національна відокремленість і національні суперечності зникатимуть ще більше. Після скасування експлуатації однієї особи другою в суспільстві зникне також визиск одної нації другою:

² K. Marx u. F. Engels, Das Kommunistische Manifest, Berlin, 1891;

³ Те саме;

⁴ Те саме;

«З упадком суперечности між класами внутрі нації зникне й вороже становище націй між собою».⁵ Щоб прискорити цей процес соціальної революції і наближення націй між собою, «Комуністичний Маніфест» закликає до «союзу і порозуміння демократичних партій усіх країн». З цього випливає бойовий клич «Комуністичного Маніфесту»: «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!»

Маркс і Енгельс про національне питання за революції 1848 року і в добі I. Інтернаціоналу.

Автори «Комуністичного Маніфесту» сподівалися, що нова революція в Західній Європі буде пролетарською. Вони хотіли вірити, що після упадку Орлеанської династії в Парижі революційний процес пошириться на всю Західню Європу. Для них було неприємною несподіванкою, що на перешкоді згідній акції всіх демократів для ліквідації абсолютизму з'явилися різні національні проблеми. Для рішення національного питання Маркс, як редактор «Нової Райнської Газети», закликав насамперед нації, що гнобили інші народи, до ліквідації національного поневолення. Але в цім зустрів Маркса як і Енгельса велике розчарування. Про це говорить стаття в «Новій Райнській Газеті» з 17 червня 1848 року:

«Революційна Німеччина мусіла б відмовитися від усієї своєї минувшини, а саме — у відношенні до інших сусідніх народів. Вона мусіла б оголосити разом з своєю власною свободою вільність тих народів, які вона досі гнобила. І що зробила революційна Німеччина? Вона вповні затвердила гноблення німецькою солдатнею Італії, Польщі, а тепер також Чехії... І тут вимагають німці, щоб чехи їм довіряли?».⁶

Ще ясніше висловлена необхідність і повинність революційної Німеччини дати свободу іншим народам в тій самій «Новій Райнській Газеті» з 2 липня 1848 року:

«Німеччина буде в такій самій мірі вільною, в якій вона випустить на волю сусідні народи».⁷

Хід революційних подій в Німеччині та в Габсбургській Монархії показав, що деякі групи в панівних народах і в націях поневолених почали шукати допомоги в монархічних режимах. Одні, зі страху перед рухами поневолених народів, які прямували до повного визволення і підривали тим основи панування народів-гнобителів; другі вбачали в пробудженому націоналізмі та імперіялізмі пануючих націй, що могли говорити до малих народів «правом революції», небезпеку для себе і теж почали шукати порозуміння з монархами. Поляки, італійці, мадяри і німці як нації, що опанували міста в Габсбургській Монархії, вели перед в буржуазній революції

⁵ Те саме;

⁶ Aus dem literarischen Nachlass etc., III Band, 109;

⁷ Те саме;

проти абсолютизму. Чехи, хорвати, словінці, словаки — нації селянські — покладали надії на «найяснішого цісаря», який, мов добрий батько, подбає про добробут усіх народів Дунайської Монархії і не дасть менших на пошталу сильнішим.

Серед слов'янських народів Габсбургської Монархії (окрім поляків) були надії на «великого брата» (Росію) на сході, і це добре знали і Маркс і Енгельс. Тимто, коли виявилися національні суперечності між народами Габсбургської Монархії і надії деяких народів на монарха в Відні та на царя в Петербурзі, то «Нова Райнська Газета» різко змінила своє попереднє доброзичливе відношення до поневолених націй. Маркс і Енгельс засудили ті поневолені народи Дунайської Монархії, які не погоджувалися з перевагою німців і угорців в революційних подіях і домагалися здійснення свого національного права. «Нова Райнська Газета» поділяє народи Австрії на дві групи: нації «революційні» і народи «контрреволюційні» (це паралеля з «історичними» та «неісторичними» народами у Гегеля). Звичайно, симпатії «Нової Райнської Газети» були на боці націй «революційних».

«Поміж усіма націями і наційками Австрії є тільки три, що були носіями поступу, які активно взяли участь в історії, які ще тепер життєздатні — німці, поляки і мадяри. Тому вони тепер революційні. Всі інші великі й малі племена і народи мають насамперед місію загинути в революційній бурі. Тому вони контрреволюційні».⁸

Окреме місце призначила «Нова Райнська Газета» українцям, між «контрреволюційними» народами, які, мовляв, тільки від Меттерніха довідалися, що поляки їхні гнобителі...⁹

Які ознаки мусіла мати «життєздатна нація», щоб належати до «націй революційних»? На погляд Маркса й Енгельса, така нація повинна мати «національну, історичну традицію», що живе в народі і сягає «поза місцеву боротьбу».¹⁰ «Нова Райнська Газета» цитує слова Гегеля про «безжалісно розтопані нації» і приходять до висновку, що ці «руїни народів» неминуче будуть винищені і денаціоналізовані. Ці «остатки попередньої людности» є і будуть аж до своєї загибелі «фактичними носіями контрреволюції, як все їх існування взагалі є протест проти великої історичної революції».¹¹ Щоб бути модерною нацією, треба мати певні передумови самостійности: історичні, географічні, політичні та індустріальні. Цих передумов, на думку авторів «Нової Райнської Газети», не мали слов'янські народи, окрім росіян, поляків та може турецьких слов'ян.¹²

«Нова Райнська Газета» з певною симпатією оцінює ролі сили і насильства в історії, вказуючи на те, що великі монархії були «історичною необхідністю», і що прилучення «безсилюх наційок» до великих імперій дало їм можливість «взяти участь в історичному розвитку».

«Без насильства і без залізної безоглядности нічого не досягається в історії, і коли б Олександр (Македонський. — П. Ф.), Це-

⁸ Те саме;

⁹ Neue Rheinische Zeitung, Januar 1849, Те саме;

¹⁰ Aus dem lit. Nachlass, III, 240;

¹¹ Те саме, стор. 241;

¹² Те саме, стор. 251;

зар і Наполеон мали таку саму чутливість, до якої апелює тепер панславизм в інтересі своїх занепалих клієнтів, то що б тоді сталося з історією?».¹³

Виходячи з своєї теорії економічного матеріалізму, автори «Нової Райнської Газети» виступають як рішучі прихильники політичного централізму, бо він є наслідком могутнього поступу індустрії, торгівлі й комунікації.¹⁴ Тим народам, що не пішли з німцями і мадярами в Австрії в 1848—49 роках, «Нова Райнська Газета» оголосила війну на життя і смерть, заявляючи,

«що ненависть до росіян була і ще є першою революційною страстю у німців; що від часу революції до неї прилучилася ненависть до чехів і хорватів; і що ми, разом з поляками і мадярами, можемо охоронити революцію тільки через найрішучіший терор супроти цих слов'янських народів».¹⁵

Нація — в поглядах Маркса і Енгельса — це витвір історичного процесу, часто насильного, що приводить до асиміляції слабших, менш розвинених народів більш витривалими, поступовими (чи навіть «революційними»). В історичному процесі твориться національний характер народу. Малі і «нежиттєздатні» народи мусять примиритися з «історичною необхідністю» як з «природною і неминучою долею».¹⁶ Симпатії Маркса і Енгельса були на боці тих націй, що несли цивілізацію і поступ у відсталі країни. Ті поневолені нації, що виявляли свою революційність у боротьбі проти гнобителів, мали прихильність основників «наукового соціалізму». Польща та Ірландія були улюбленими, «вибраними націями» для Маркса і Енгельса. До цих поглядів Маркса і Енгельса внесли пізніше деякі поправки, але вони не мають сутнього характеру, бо були продиктовані вимогами політичної тактики. Це можна показати на прикладах.

1864 року засновано з участю Маркса Міжнародню Асоціацію Робітників у Лондоні (I Інтернаціонал). В Інавгуральній Адресі цього товариства, яку написав Маркс, є згадка про

«безстидне одобрення, показну прихильність або ідіотську байдужість, з якою вищі класи Європи дивилися на завоювання Росією Кавказьких гірських твердинь і на убивство героїчної Польщі»...¹⁷

Коли взяти на увагу давніші вискази Маркса і Енгельса про «руїни народів» або «умираючі племена», то можна б уважати завоювання гірських народів Кавказу, з погляду Маркса і Енгельса, за «історичну необхідність». Але царська Росія була для Маркса і Енгельса найтяжчим ворогом революції, поступу і цивілізації. Оскільки царська Росія задушила в 1863 році польське повстання, а верховинці Кавказу теж боролися проти російського імперіалізму, то Маркс включив в Інавгуральну Адресу ці народи. Інавгу-

¹³ Те саме, стор. 255;

¹⁴ Те саме, стор. 256;

¹⁵ Те саме;

¹⁶ F. Engels, New York Tribune, 22. 4. 1852;

¹⁷ Die Inauguraladresse der Internationalen Arbeiter Association, Stuttgart-Berlin, 1922, стор. 29;

ральна Адреса йде далі: вона виключає насильство одної нації над другою в принципі і ставить домагання:

«Зробити дійсними прості закони моралі і права, які мають керувати відносинами приватних осіб, як найвищі закони відносин націй між собою».¹⁸

Марксизм, національна держава і «принцип національностей».

Маркс і Енгельс були в принципі прихильниками однаціональних держав. Це добре сформулював Енгельс у своїй праці — «Роль насильства в історії»:

«Від кінця Середніх Віків історія веде до створення в Європі великих національних держав. Тільки такі держави є нормальною політичною організацією пануючої європейської буржуазії і є разом з тим необхідною передумовою для гармонійної інтернаціональної співпраці народів, без якої не може бути панування пролетаріату. Щоб забезпечити міжнародний мир, треба насамперед відсутності всі, які тільки можливо національні тертя, кожний народ має бути незалежним і господарем у власній країні. І справді, з розвитком торгівлі, хліборобства, індустрії і разом з тим соціальної сили буржуазії, починалося всюди піднесення національного чуття і самостійності».¹⁹

Маркс і Енгельс розуміли вагу національних почувань і стремлень і були далекі від «наївного космополітизму» деяких своїх сучасників, що визнавали нації за «пережиток». Про це писав Маркс у листі до Енгельса 20 червня 1866 року, подавши факти з дискусії на Раді Міжнародної Асоціації Робітників:

«А втім виступили представники «Молодої Франції» з тим, що всяка національність і самі нації — це «передавні пересуди»... Англіїці дуже сміялися, коли я почав свою промову тим, що наш приятель Ляфарг і т. д. скасував національності, а до нас заговорив по французькому, тобто тією мовою, якої не розуміли дев'ять десятих аудиторії. Далі я натякнув, що зовсім несвідомо він, як здається, під запереченням національностей розуміє їх абсорпцію у французьку зразкову націю».²⁰

Як сказано попереду, Маркс і Енгельс особливої ваги надавали національним рухам поляків та ірландців: одні штурмували твердиню царської реакції на Сході Європи; другі виступали проти капіталістичної Англії, яка, для своїх економічних та політичних інтересів, готова була порозумітися з царською Росією. Проблема Ірландії, — так думав Маркс, — відводила англ-

¹⁸ Те саме, стор. 30;

¹⁹ Ф. Енгельс: Роль насилія в історії. Сочинення, т. XVI, ч. I, стор. 453. Москва, 1937;

²⁰ Briefwechsel zwischen Marx u. Engels, III Band, 328;

лійських робітників від клясової боротьби в своїй державі, бо затуманювала їх імперіялізмом, який використовувала буржуазія. Тому, на погляд Маркса, було в інтересі англійського робітництва позбутися Ірландії:

«Прямий абсолютний інтерес англійської робітничої класи — позбутися теперішнього зв'язку з Ірландією... Англійська робітничка класа ніколи нічого не зробить, поки вона не позбудеться Ірландії».²¹

Це міркування йде в повній згоді з принципом, що кожна нація повинна мати свою державу. Але ми зустрічаємо в писаннях Маркса і Енгельса виразне розмежування поняття «нації» від «національності». Право називатися нацією належить тільки великим, «життєздатним» народам. Їм належить право на національну незалежність. «Національності» цього права не мають. Це продовження гегеліянства, з його поділом народів на «історичні» і «неісторичні». «Принцип національностей» (в значенні визнання незалежності малих народів Європи) Енгельс і Маркс уважали за винахід царського уряду, для знищення історичної Польщі:

«Само собою, не могло бути двох думок про право кожного з великих національних утворів Європи порядкувати своєю долею у всіх внутрішніх справах незалежно від своїх сусідів, оскільки це не порушує свободи інших... Повний розпад Австрійської Монархії — це перша умова об'єднання Німеччини. Це право великих національних утворів Європи на політичну незалежність, визнане європейською демократією, мусіло, звичайно, одержати також визнання зокрема від робітничої класи... Але це визнання і співчуття національним стремлінням відносилось тільки до великих і виразно означених історичних націй Європи: це були Італія, Польща, Німеччина і Угорщина... Що ж до Росії, то її можна згадати тільки як окупантку великої кількості украденої власності, яку вона муситиме вернути в день розплати».

В цитованому листі Енгельса, що був уміщений 1866 року в часописі „Commonwealth“, автор додає:

«Життєздатність народу, його європейське значення, — це ніщо з погляду принципу національностей; румуни в Валахії, які ніколи не мали ні історії, ні енергії для того, щоб її створити, мають для нього таке саме значення, як італійці, з їх двохтисячлітньою історією і стійкою національною життєздатністю; валлійці і жителі острова Мен, коли б вони того захотіли, могли б мати таке саме право на самостійне політичне життя, як і англійці, — хоч як би це здавалося абсурдним»...

Енгельс відкидає «принцип національностей» і показує це на прикладі Польщі:

«Через те, коли людина говорить, що вимагати відновлення Польщі — це значить покликатися на принцип національностей, то вони цим тільки доказують, що не знають, про що говорять; бо від-

²¹ Briefwechsel, B. IV, 225;

новлення Польщі означає відновлення держави, що складається по найменшій мірі із чотирьох різних національностей».²²

Ця прихильність Маркса і Енгельса до відновлення історичної Польщі не виходила з якогось сентименту, а тільки з інтересів боротьби проти реакційної Росії. Відношення до Польщі у Маркса і Енгельса напевне б змінилося з моментом революції в Росії. Це виразно висловив у своєму листі до Маркса Енгельс ще р. 1851:

«Чим більше я думаю про історію, тим ясніше мені робиться, що поляки є «розпливаюча нація» (*nation fondue*), які будуть потрібні як засіб доти, доки Росія не ввійде в аграрну революцію. З того моменту Польща не має абсолютно ніякої підстави буття (*raison d'être*).²³

На першій пляні стояла у Маркса і Енгельса проблема європейської революції, і її інтересам вони підпорядковували всі інші справи, в тім числі також національну. Приміром, Енгельс писав до Едуарда Бернштайна 1882 року з приводу повстання в Далмації:

«Ми маємо працювати для визволення західно-європейського пролетаріату і підпорядкувати цій цілі все інше. І хочби балканські держави були он-які цікаві, то як тільки їх стремління до визволення суперечать інтересам пролетаріату, то не маю за них турботи. Ельзасці також пригноблені. Але коли б вони напередодні видимо близької революції захотіли спровокувати війну між Францією та Німеччиною, ці обидва народи знов розсварити і цим революцію віддалити, то я кажу: Стійте на місці! Ви можете мати стільки ж терпіння, як європейський пролетаріат. Коли він визволиться, то ви самі будете вільні, а доти ми не потерпимо, щоб ви в'їхали пролетаріатові в його боротьбі в парад».²⁴

Есхатологічна віра Маркса і Енгельса в чудодійну силу пролетарської революції була спільна і для багатьох їх послідовників, які ждали, що така революція зразу розв'яже всі проблеми, в тім числі й національні.

Як сказано, Маркс і Енгельс не знайшли часу на те, щоб подати свої погляди на національну проблему в окремій систематичній праці. Уривки думок, що часто стоять в суперечності між собою, розкидані в різних журнальних статтях, промовах і в приватних листах, писані на швидку, лишають читачеві право різним способом толкувати їх принагідні суди і вирокі.

Ось хочби взяти листи Енгельса до К. Каутського з 7 лютого та 12 вересня 1882 року. В цих листах автор дає відповідь на різні питання національної боротьби, визвольних рухів, границь між державами, колоній, і подає, поряд з думками принципового характеру, свої зауваги до практичної політики соціалістів в різних європейських країнах. В першому листі Енгельс писав:

«Міжнародний рух пролетаріату є взагалі можливий тільки між самостійними націями... Міжнародня співпраця можлива тільки між р і в н и м и».

²² Маркс-Енгельс, Сочинения, XIII, ч. I; Москва, 1937.

²³ Briefwechsel, I, стор. 189;

²⁴ К. Kautsky, Die Befreiung der Nationen, S. 9, Stuttgart, 1917;

Вагу незалежності для народу (для розвитку вільного робітничого руху) показує Енгельс на прикладі Польщі:

«Поки Польща розділена і поневолена, то не може в країні розвинутиися ні сильна соціалістична партія, і неможливий дійсний міжнародний зв'язок інших пролетарських партій у Німеччині і т. д. з іншими поляками окрім емігрантів. Кожний польський селянин і робітник, який пробуджується із тупости (Verdampfung) до участі в загальних інтересах, натикається насамперед на факт національного поневолення, воно стає йому всюди на дорозі як перша перешкода. Відсунути цю перешкоду — це основна умова всякого здорового і вільного розвитку. Польські соціалісти, які не ставили б на чолі своєї програми визволення країни, здаються мені такими самими, як німецькі соціалісти, що не хотіли б вимагати насамперед скасування закону проти соціалістів, свободи преси, спілок і зібрань. Щоб було можна боротися, то треба перше мати ґрунт, повітря, світло, місце для руху. Інакше все лишається балаканиною».

Енгельс, як ми бачили з листа його до Бернштайна, радив «малим національностям» ждати моменту європейської революції, яка мала б їх визволити. Щодо поляків, як «великої нації», він дає іншу мірку:

«Чи відновлення Польщі перед найближчою революцією є можливе, не має значення. Як би не було, ми не є покликані удержувати поляків від зусиль вибороти собі життєві умови їх дальшого розвитку, або їм доказувати, мовляв, національна незалежність, з погляду інтернаціонального, є справа другорядна, тимчасом як вона є підставою всієї міжнародньої співдії».

Згадавши про «малі слов'янські народи і руїни народів», що були розбиті «трьома клинами» — німецьким, мадярським і турецьким, — Енгельс писав до Каутського, що він зовсім не має до них симпатій, а саме тому, що ці народи ждали визволення від російського царя: чехи, словаки, серби, словінці і «галицькі русини (по меншій мірі частинно)». Енгельс не вірив у можливість незалежного державного життя для малих націй Австро-Угорщини і сподівався, що вони, коли б їх визволила європейська революція, «за шість місяців благали б, щоб їх прийнято назад»...²⁵

Іншу міру прикладає Енгельс до колоніальних народів. Вірячи в загально-європейську революцію, Енгельс в листі до Каутського висловив погляд, що колоніальні володіння європейських країн в Азії та Африці мав би «тимчасом перебрати пролетаріят», щоб якнайшвидше повести кольорові народи до самостійности. Енгельс висловлювався проти колоніальних воєн і проти насильного «оцасливлення» чужих націй тією державою, в якій запанує пролетарська революційна влада, бо цим пролетаріят «підривав би свою власну перемогу».²⁶

²⁵ К. Kautsky, Aus der Frühzeit des Marxismus, S. 68-72, Prag, 1935;

²⁶ Те саме, стор. 74-75;

Інтернаціоналізм і війна.

З національним питанням стоїть у зв'язку пролетарський інтернаціоналізм, який проповідували Маркс і Енгельс. Солідарність робітництва всіх цивілізованих країн була в очах Маркса передумовою успіху пролетарської революції. В промові в Амстердамі в серпні 1872 року Маркс казав:

«Згадаймо за основний принцип інтернаціоналізму: солідарність. Ми досягнемо великої цілі, до якої прямуємо, якщо зміцнимо серед робітників усіх країн цей животворчий принцип. Революція повинна бути солідарною, цього вчить нас великий досвід Паризької Комуни, яка впала через те, що у всіх головних центрах, в Берліні, Мадридї, і інших одночасно не спалахнув великий революційний рух, у зв'язку з цим могутнім повстанням паризького пролетаріату».²⁷

В Загальному Статуті Міжнародної Асоціації Робітників внесено 1871 року постанову в параграфі 6.:

«Щоб тоді, коли будуть потрібні негайні практичні кроки, наприклад, в разі міжнародних конфліктів, товариства, що належать до Асоціації, діяли одночасно і згідно».

Маркс і Енгельс переоцінювали вагу міжнародньої класової солідарності робітників. Це виявилось також підчас Франко-Пруської війни 1870—71 рр. Правда, французька секція Міжнародної Асоціації Робітників видала була на початку війни поклик до «братів у Німеччині», заявляючи, що ворожнеча між німцями і французами привела б до перемоги деспотизму в обох країнах, що для членів Міжнародної Асоціації Робітників нема ніяких державних кордонів, і що робітники Франції посилають німецьким робітникам привіти, як знак нерозривної солідарности.

Маркс і Енгельс уважали головним винуватцем-агресором, що викликав війну, Наполеона III. Тому, вони бажали, щоб Наполеон ту війну програв. Але, коли це сталося, і після полону Наполеона III в Парижі проголошено республіку, Міжнародня Асоціація Робітників видала свій другий поклик уже проти «пруської воєнної камарильї, що рішила зробити війну завойовницькою». Міжнародня Асоціація домагалася від урядів Німеччини, щоб був забезпечений мир для Французької Республіки. Зокрема Міжнародня Асоціація протестувала проти плану відірвати від Франції її давні провінції, частинно заселені німцями: Ельзас і Лотарингію. Маркс, що писав цей заклик Міжнародної Асоціації, був проти «історичних прав» та проти «стратегічних границь», бо в цих домаганнях «був би зародок нових війн».

Управа Німецької Соціалдемократичної Партії видала вже в вересні 1870 року свій маніфест, у яким протестувала проти прилучення Ельзасу і Лотарингії до Німеччини. Міжнародня Асоціація Робітників кликала робітників усіх країн до енергійної акції проти загарбницьких плянів пруського уряду. В листі до редакції «Дейлі Ньюз» (Лондон) 19 січня 1871 року Маркс писав:

²⁷ Маркс-Енгельс, Сочинения, XIII, ч. 2, стор. 670; Москва 1937;

«Франція бореться тепер не тільки за свою власну національну незалежність, але й за свободу Німеччини і Європи».

Він уважав, що пануючі класи в різних державах можуть удержати свою владу і визиск робітників «тільки через національну боротьбу і національні суперечності».²⁸ Відсіль висновок: проти націоналізму пануючих класів треба поставити міжнародню солідарність робітників. Війна — це загроза для міжнародньої солідарности пролетаріату. Маркс і Енгельс визнавали право революційної країни вести оборонну війну проти інтервенції реакційних держав. До цієї теми звертався Енгельс у своїх листах до Августа Бебеля, уже після смерті Маркса, в 1891 році, коли здавалося, що вибухне війна між Німеччиною, з одного боку, та Росією і Францією, з другого. Енгельс уважав, що війна Франції для реваншу, в союзі з Росією, проти Німеччини, дала б, в разі їх перемоги, вигоду тільки для реакції:

«Люди повинні зрозуміти, що війна проти Німеччини в союзі з Росією є разом з тим війною проти найсильнішої і найбільш боєздатної соціалістичної партії в Європі, і що нам не лишається нічого іншого, як кинутися на кожного напасника, який буде помагати Росії»...

Енгельсові уявлялася така перспектива революційної війни:

«Теперішній режим у Німеччині не видержить ні в яким разі війни, бо оборона буде вимагати надто великого напруження сил і революційних засобів... Коли наша партія прийде до влади, то вона не буде в стані користатися цією владою, не давши Ельзасові і Лотарингії права вільно порядкувати своєю будучністю».

Перемога Росії, — писав Енгельс, — привела б до поширення шовінізму, а перемога Німеччини — до революції.

«Отже, перемога Німеччини буде перемогою революції, і ми повинні, в разі війни, не тільки бажати цієї перемоги, але й добиватися її всіма засобами».²⁹

Дійсність показала, що надії на силу міжнародньої солідарности пролетаріату різних країн в разі війни не оправдалися. В час війни діє «психологія мас». Зносини між членами Інтернаціоналу в военний час дуже трудні, або й неможливі. Рішати, чи перемога або поразка тої чи іншої держави є в інтересі або на шкоду пролетарської революції, трудно, і самі члени Інтернаціоналу часто розходяться в оцінці ситуації. Це показали пізніше події I Світової Війни, коли соціалісти ворожих коаліцій в величезній більшості стояли в рядах оборонців своїх держав, в національнім фронті з усіма класами суспільства.

²⁸ Те саме, стор. 280;

²⁹ Те саме, XXVIII, стор. 346-347;

КАРЛ КАУТСЬКИЙ І НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ

Соціаліст австрійського походження (народився в Празі, виростав у Відні) Карл Каутський, що близько стояв до Маркса і Енгельса і був популяризатором марксизму, рано почав вивчати національну проблему. Він присвятив національному питанню ряд статей в органі німецької соціал-демократії „Die Neue Zeit“ і видав кілька книжок про національне питання. В основі погляди Каутського на розвиток нації такі:

В примітивному стані людських громад не було націй, були роди, зв'язані між собою спільним походженням. Сусідні роди входили між собою в союзні відносини, щоб оборонитися від нападів ворогів. Ці союзи тривали тільки доти, доки була зовнішня небезпека, і розпадалися, коли небезпека минала. Між цими малими громадами-родами не було чуття національної приналежності, не було й однієї мови, було множество діалектів. Кожна примітивна громада, з її натуральним господарством, була самовистачальна економічно і була ізольована від інших родових громад. До об'єднання примусили їх напади ворогів і сили природи.

Перехід від ловецтва до хліборобства дає примітивним громадам більшу заможність. Кочові племена, щоб поживитися достатками хліборобів, нападають частіше, і це примушує хліборобів до організації оборони. Так твориться серед раніше зовсім самовистачальних ізольованих родових громад чуття солідарності з сусідами, складається з різних діалектів спільна мова, виростає зародок центральної влади, яка в першу чергу дбає за оборону. Хліборобство вимагає охорони перед руйнівними силами природи (розливи рік, суша). Центральна влада береться до регуляції рік, щоб забезпечити нормальне постачання води для нив. Таким чином у центральній владі появляються функції адміністративно-господарські. Начальник війська — монарх стає не тільки оборонцем країни від ворогів, але й організатором господарства. Біля його двору твориться військова і адміністративна кляса, цілком залежна від монарха. В таких великих монархіях Сходу (Ассирія, Вавилон, Персія, Єгипет) центральна влада необхідна в інтересі продукції. Сільські громади живуть далі своїм ізольованим життям, їх не цікавить, що діється на царському дворі, вони відчувають ту владу тільки тоді, коли збільшуються податки. Часто така держава многонаціональна. Культурне життя — це привілей аристократії в східних деспотіях. Аристократія в цих країнах створила літературну мову, релі-

гійні системи, філософію, науку. Окрім вільних селян, що живуть громадами, в цих державах є багато рабів. Ні раби, ні селяни не належали до культурного національного життя, вони стояли поза межами нації.

Розвиток продукції і торгівлі приводить до розпаду примітивних громад. З цих громад виходять здібніші одиниці — ремісники, купці, що осідають по містах, де є ринок, на якому відбувається обмін товарами, і їх склади. Державна влада охороняє міста мурами і військом.

В Західній Європі в містах ремісники і купці повільно виборюють незалежність своїх міст від феодалських панів. В самих містах іде боротьба між нижчими верствами проти міської аристократії-патрициїв за вплив на управу міста. Міщанство (буржуазія) домагається участі в загально-державних справах і здобуває право представництва в державних соймах, разом з представниками шляхти і духовенства. Ремісники по містах працюють на ширший ринок. Для забезпечення своєї торгівлі міста творять союзи між собою. Торговля з Сходом збільшила число вільних купців і дала в їх руки великі багатства (після Хрестоносних Походів). Ці носії торговельного капіталу в 14—16 століттях дали основи для модерних націй. Купці різних народів зустрічалися між собою в торговельній конкуренції і хотіли мати поміч від своєї держави в боротьбі за ринки, за вигідніші торговельні договори. Чим дужча була купцева батьківщина, тим йому вигідніше було торгувати в світі. Так творилося національне почуття, зв'язане з купецьким матеріальним інтересом.

Зносини купців одного народу між собою приводять до створення спільної ділової мови, яка проходить і в культурне життя взагалі, замість середньовічної латини. Добробут і культурне життя зосереджується по містах, твориться національна літературна мова, мова купців і учених. Каутський подає приклади, як розвиток торговельного капіталу в Італії та Німеччині в 15—16 віках оживив національні почування в цих країнах. Пізніше, коли центри світової торгівлі перейшли в Голландію, Англію і Португалію, це змінилося: чуття спільної національної приналежності було в Німеччині 17 віку слабше, як у попередніх століттях.

З розвитком індустріального капіталізму іде швидким темпом розклад натурального господарства. Селянин-хлібороб купує на ринку вигідніше й дешевше, ніж би сам зробив у себе дома, а з другого боку може продати свої домашні продукти в місті, бо населення міст зростає. Енергійніші одиниці покидають село і переходять жити в міста, для ремесла, торгівлі, або на роботу в фабриках (пролетаризація). При індустріальнім капіталізмі матеріальний успіх одиниці стає залежний від успіху всього народу: коли розвивається індустрія, то з того має вигоду і купець, що продає товари, і робітник, що одержує платню за свою працю, і селянин, бо може продавати свої продукти в індустріальних містах. Індустріальний капіталізм приводить до консолідації національного ринку. Кожний член суспільства заінтересований в економічнім розвитку своєї країни, заінтересований у політичній єдності народу. Рух населення в індустріальній добі збільшується, зникає давній партикуляризм. Служба в армії зближає громадян найдалших закутків країни між собою. Робітник шукає собі праці

там, де вигідніші умови. Він не зв'язаний з постійним місцем. Він силою обставин є всенаціональний.

Продуценти і купці легше порозуміваються між собою, коли говорять тою самою мовою. З цього випливає зовсім природно бажання єдності людь-однакової мови і бажання відокремитися від чужоземців. В східніх деспотіях загально-національними інтересами жила тільки двірська аристократія та духовенство, в Західній Європі в добу феодалізму — шляхта, в добу торговельного капіталізму національне чуття пробудилось і серед міщанства; в добу індустріального капіталізму модерна нація охоплює всі класи. Каутський приходить до висновку, що «новочасна національна ідея по суті є ідея буржуазна».³⁰

Розвиток товарової продукції вимагає нових ринків для продажу виробів індустрії, вона шукає ринків у заморських країнах. Цим диктується колоніальна політика індустріальних держав. Серед буржуазії росте націоналізм, стремління до збільшення національного розмежування, до загострення національної ненависти. Це виходить із класового егоїзму буржуазії, що бореться за удержання і розширення ринків, де зустрічає чужу конкуренцію.³¹ Цей націоналізм буржуазії стоїть у конфлікті з потребами економічного розвитку.

Зовсім у іншому заінтересований пролетаріят:

«Капіталісти певної національності мріють, щоб заграничні капіталісти продукували в умовах найневигідніших. Тимчасом робітники заінтересовані в тім, щоб їх заграничні товариші були в можливо ліпшому положенні... Чим є ліпше положення робітників даного народу, тим у більшому числі вони застаються в своїй країні, не мандрують і не роблять конкуренції сусідам, і тим трудніше капіталістам того краю знижувати заробітки і ціни товарів в сусідніх країнах через конкуренцію, основану на низькій оплаті праці».³²

Після соціальної революції мусить прийти міжнародня регуляція продукції. Конкуренція на ринку внутрішнім і зовнішнім зникне. Наслідком того, — думає Каутський, — дійде до зближення і об'єднання націй. Також у кожному народі скасування клас витьворить небувалу солідарність національну. Одночасно з ослабленням і відсуненням національних антагонізмів втратять своє значення мови малих народів:

«Національні мови займуть, порівняно з світовими, таке положення, в яким тепер знаходяться діалекти щодо літературних мов. Національні мови будуть дедалі більше обмежені потребами домашнього вжитку, та й там будуть у ролі старих домашніх меблів, що побожно переходять, але вже є без практичного вжитку».³³

Каутський ідеалізував моральні якості пролетаріату, які, мовляв, не дають місця для розвитку націоналізму там, де пролетаріят став «духово і політично самостійний»:

³⁰ К. Каутський: *Narodowość i jej początki*, Warszawa, 1891. стор. 34;

³¹ Те саме, стор. 49;

³² Те саме;

³³ Те саме, стор. 44;

«Там, де він пішов так далеко, він ніколи не захоче розвинути агресивного патріотизму і не захоче розвивати свою батьківщину, свою націю коштом іншої».³⁴

Мовляв, пролетарі стали соціалдемократами, бо втратили надію забезпечити в сучасному суспільстві собі добробут, тобто стати капіталістами. Тому — їх не цікавить національна боротьба і «ім у найвищій мірі байдуже, які нації, раси або релігії найвигідніше плодять буржуазію».³⁵

Каутський розробляв теорію національного питання далі, робив корективи до деяких тверджень Маркса і Енгельса і в своїх теоретичних шуканнях брав на увагу факти з національних рухів 20 століття.

Саме в час I Світової війни, 1917 року, вийшла його праця — «Визволення Націй» —, в якій автор подав свої міркування теоретичного характеру щодо національного питання.

Каутський відійшов від погляду своїх учителів — Маркса і Енгельса, які відрізняли «історичні» народи від «неісторичних» і давали першим право вести інші народи за собою. Каутський виходить із засад демократичних, коли писав про самоозначення народів:

«Соціалдемократія — це інтернаціональна і демократична партія... Але що інше боротьба за демократію, як не боротьба за самоозначення народу, і як можлива міжнародна демократія інакше, як так, що самоозначення вимагається не тільки для народу, до якого належать, але для всіх народів однаково?».³⁶

Каутський показує, що модерний капіталістичний розвиток, поряд з концентрацією мас людности в великих містах і їх асиміляцією, творить також інші тенденції в малих народах, де почався рух демократії. Така нація

«розвиває власну класу інтелігентів і власну писану мову з сильною літературою, мову, що стає не тільки мовою поезії, але також прози. Белетристичну літературу може мати також діалект. Тільки уживання щоденне, в газетах, у листах, в навчанні, в популярно-науковій літературі робить писану мову мовою народньої маси, політичним фактором, робить із народніх мас, що її вживають, модерну національність. Коли народ дійде до такого рівня, то він може розвинути неймовірну витривалість в обороні своєї мови».³⁷

Для Каутського основою модерної національності є «спільність писаної мови»:

«Я розумію національність, як спільність мови, а саме — модерну національність, як спільність писаної мови, створеної модерною комунікацією».³⁸

³⁴ „Neue Zeit“, XXIII Jahrgang, II Band, стор. 342;

³⁵ ibidem, XI Jahrgang, I Band, 832;

³⁶ K. Kautsky: Die Befreiung der Nationen, 1917, стор. 5;

³⁷ Те саме, стор. 22;

³⁸ Те саме, стор. 32;

Спільні обставини, в яких живе народ, витворюють у ньому подібні риси вдачі (характер). Близькість характеру між окремими членами народу тим менша, чим більше відрізняються географічні й економічні обставини, в яких вони живуть.

Каутський відходить від погляду Маркса—Енгельса, мовляв, великодержави — це неминуха політична тенденція, до якої веде капіталістичний розвиток. На думку Каутського, капіталізм у своєму поступі потребує не розширення державної території, а поширення комунікації.³⁹

Каутський виступає проти зміни границь між державами, без згоди людности, яка живе в спірній області. Це виходить як наслідок демократичних принципів, які обов'язкові при вирішенні національних проблем.⁴⁰

Будучність держав, націй і мов Каутському уявляється так:

Соціалізм буде результатом міжнародного руху пролетаріату. При тім зникне суверенність окремих держав, і держави стануть частинами великого цілого. Це будуть З'єдинені Держави Європи. Під Європою Каутський розуміє не самий Європейський субконтинент, але «всю область європейської культури». Коли б до таких З'єдинених Держав Європи прилучилася Англія, то тоді З'єдинені Держави Європи стали б З'єдиненими Державами всіх частин світу.⁴¹ В цій світовій федерації окремі держави стануть тільки особливими адміністративними областями, з автономними правами. Ці автономні одиниці мали б бути розграничені так, щоб кожна охоплювала одну мовну область.⁴² Як і в своїх попередніх працях, Каутський і далі стоїть на тому, що різні національні мови поволі будуть втрачати своє значення, і що це буде в інтересі поступу:

«Мовне відокремлення людства означає зменшення його могутности. Його мовне об'єднання означає піднесення могутности на найвищу точку. Діяти проти того є реакційне».⁴³

Будучність народів не в диференціації мов і культур, а в асиміляції: «Така ціль соціалістичного розвитку».⁴⁴ Це відбудеться тим способом, що з поступом освіти в масах кожний знатиме, окрім рідної мови, ще й одну світову мову, — «так що кожний всюди в світі може собі дати раду, бути зрозумілим і почувати себе як дома».⁴⁵

Проблема інтернаціоналізму і війни вимагала від соціалістів певного становища, особливо в час I Світової війни. Цій справі присвятив Каутський свою брошуру — «Інтернаціональність і війна» (Берлін, 1915 р.). На прикладах із минулого соціалістичного руху, коли треба було зайняти певну позицію щодо війни, Каутський показав усю трудність удержати Соціалістичний Інтернаціонал як діючу солідарно організацію в воєнних об-

³⁹ Те саме, стор. 22;

⁴⁰ Те саме;

⁴¹ Те саме;

⁴² Те саме;

⁴³ Те саме;

⁴⁴ Те саме;

⁴⁵ Те саме;

ставинах. Поки соціалістичні партії були невеликими групами, без впливу на державну політику, то рішення — протестувати проти кожної війни, як затії урядів і правлячих клас, було легко. Але масова соціалістична партія мусить думати про наслідки поразки своєї країни, яку може спричинити чи прискорити тактика соціалістів. Бо ці наслідки поразки грозять не тільки маєтним класам, але можуть бути фатальними і для пролетарів. Тим то і серед робітництва кожної країни в війні є бажання — уникнути поразки своєї держави. Кожний народ боїться найбільше чужої інвазії, коли він може стати жертвою чужої окупації, зданий на ласку і неласку ворога. Страх перед інвазією об'єднує цілий народ у боротьбі, щоб не пустити чужого війська на свою землю.⁴⁶ Каутський приходить до того висновку, що Соціалістичний Інтернаціонал, як добровільне об'єднання робітничих партій, не може перешкодити соціалістам різних країн зайняти своє становище в разі війни, яке ставить соціалістичні партії в різні національні табори воюючих країн: «Інтернаціонал є зовсім не діючий інструмент у війні, по суті він є знаряддя миру».⁴⁷

⁴⁶ К. K a u t s k y, Die Internationalität und der Krieg, Berlin, 1915, стор. 33;

⁴⁷ Те саме, стор. 38;

НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ У АВСТРО-МАРКСИСТІВ

Многонаціональну державу — Австро-Угорщину — засуджували на неминучий розпад Маркс, Енгельс, Ляссаль і Каутський. Але Монархія Габсбургів виявила значну життєву силу і здібність до поступу. Хоч народи Австро-Угорщини нарікали на привілеї, що їх мали «історичні нації» (німці, мадяри і поляки), але конституція давала можливість народам розвиватися і розширяти свої права. Розвиток індустрії створив в різних провінціях Дунайської Монархії робітничу класу, яка розвинула політичну організацію, соціалдемократію, поряд з професійними спілками. Національні тертя були також між соціалістичними партіями різних національностей, правда, в іншій формі як ворожнеча між партіями міщанськими. Практична потреба — узгодити діяльність соціалістичних партій різних національностей Австрії — вимагала теоретичної основи. Цю основу дали теоретики «австро-марксизму», між якими найвизначніші праці написали Карл Реннер і Отто Бауер. Спільна праця соціалістичних провідників усіх народів Австрії мала видатний успіх на Конгресі австрійської соціалдемократії в місті Брюно (Брюнн) восени 1899 року. Конгрес передискутував національну проблему і прийняв резолюцію щодо упорядкування взаємовідносин між окремими народами Австрії. Ось ця резолюція:

- 1) «Австрія мусить бути перетворена в федеративну державу національностей.
- 2) На місце історичних коронних країв творяться національно розграничені автономні одиниці, яких законодавство і адміністрація забезпечується національними соймами, вибраними на основі загального, рівного і прямого виборчого права.
- 3) Всі автономні області тієї самої нації творять разом єдиний союз, який залагоджує свої національні справи зовсім автономно.
- 4) Право національних меншостей забезпечується окремим законом, що має бути виданий державним парламентом.
- 5) Ми не визнаємо ніякого національного привилею і тому відкидаємо домагання державної мови; оскільки необхідна мова порозуміння, це буде рішати державний парламент».⁴⁸

⁴⁸ Цитує Р. Шпрінгер в книзі: *Der Kampf der Österreichischen Nationen um den Staat*. Leipzig-Wien, 1902;

Теоретичну основу для національної політики австрійської соціалдемократії, наміченої в місті Брно, дав насамперед Карл Реннер, що після II Світової війни був президентом Австрійської Республіки. В своїй праці «Боротьба австрійських націй за державу» (*Kampf der oesterreichischen Nationen um den Staat*) 1902 року, Реннер (псевдонім — Рудольф Шпрінгер) дає своє означення нації: нація — це культурна спільнота. Спільність знаходиться в першій мірі не в обсягу хотіння, але думання і почування та в виразі думок і почувань. Ця національна єдність виявляється в мові та в літературі.⁴⁹

Щоб відсунути національні тертя серед робітництва Австрії, Реннер ставить радикальне домагання:

«Нації мусять бути державними правовими факторами, державними потенціями або, щоб вимовити страшне слово, державами в державі».⁵⁰

Як Маркс, Енгельс і Каутський, Реннер вважає національну державу за найбільш раціональну форму для безперервної діяльності державної адміністрації. Але що робити, коли в державі є кілька національностей? Асиміляція — «національних руїн» народами «історичними» не мала успіху в Австрії і викликала завзятий спротив «неісторичних» націй. Переміщення різних народностей на австрійській державній території не давала змоги провести адміністративне розмежування за національним принципом: в кожній провінції лишалися національні меншості, яким могла загрозувати денационалізація. Тому Реннер у своїй праці подає плян вирішення національної проблеми в Австрії не на підставі територіяльно-національних автономій, а на принципі *персональнім*. Кожна нація має бути уконституована не як обласна корпорація, а як національний союз. До цього союзу своєї нації належить, згідно з своїм бажанням, кожний член національності, де б він не жив в Австрійській державі: чи на своїй національній території, чи між чужими національностями. Як приклади діючого персонального принципу подає Реннер каси хворих, релігійні громади, створені на основі персонального рішення кожного, хто до тих корпорацій належить. Кожна нація, за проектом Реннера, реєструє своїх членів як державою визнана корпорація і кожний член національної корпорації має право і обов'язки щодо своєї нації, держави і членів інших національностей. Національна цілість мусить стати юридичною особою, здібною виступати в справах приватно-правних і державно-правних: «Бо тільки тоді нація має правне існування».⁵¹ Така уконституована правно нація творить «культурний парламент нації». Йому підлягають усі культурні національні справи: школи, музеї, наукові установи, театри і т. ін. В своїй сфері культурної політики така нація, уконституована на принципі персональної корпорації, незалежна від держави, не залежить від рішення більшості населення цілої держави і не підлягає державній адміністрації. В інших сферах державна приналежність нації лишається.⁵²

⁴⁹ Шпрінгер, те саме, стор. 55;

⁵⁰ Те саме, стор. 29;

⁵¹ Те саме, стор. 91;

⁵² Те саме, стор. 200-201;

Кожний член нації має охорону своїх національних прав у всіх областях Австрії і обов'язаний нести певні фінансові повинності супроти своєї національної цілості.⁵³

Реннер називає «принцип національностей» найвищим політичним принципом буржуазії. З розвитком сил робітництва приходять державний принцип пролетаріату і соціалізму: інтернаціоналізм. Реннер висловлював переконання, що з розширенням виборчого права в Австрії націоналізм австрійських народів ослабне, бо австрійська соціалдемократія зможе здійснити принцип інтернаціоналістичної політики в державі. Націоналізм може зруйнувати Австрію, але політика національного примирення на основі рівноправності може здобути для Австрії силу і пошану в світі.⁵⁴ Реннер, не згідно з традицією марксизму, був оборонцем державного існування Австрії, зокрема вказуючи на російську небезпеку. Щоб зменшити цю небезпеку російського імперіялізму, Реннер у своїй книзі ставить домагання автономії для поляків і українців у Галичині, бо це була б сила, притягальна для українців і поляків в межах Російської імперії, «варта армійського корпусу».⁵⁵

Отто Бауер і його теорія національного питання.

1907 року вийшла в Відні книга О. Бауера, визначного діяча австрійської соціалдемократії: «Національне питання і соціалдемократія». Визнаючи економічний (званий також «історичним») матеріалізм для пояснення історичного розвитку, О. Бауер розвинув свою теорію, що бере на увагу психологічні моменти в творенні модерних націй. О. Бауер виставляє як основну прикмету національності, що творить її суть і відрізняє від інших — це національний характер. Національний характер, за Бауером, це не якість метафізичне поняття, а продукт історичного розвитку. Національний характер — це «комплекс фізичних і духовних ознак, який відрізняє одну націю від другої».⁵⁶ Як продукт історичного розвитку, національний характер змінюється в залежності від зміни обставин, в яких той чи інший народ живе. Наприклад, народ, що живе в постійних війнах з своїми сусідами, мусить, щоб не загинути, розвивати характери, здібні до війни. Найбільш пристосовані до такого небезпечного життя мають шанси розмножитися і передати свої властивості потомству. Слабші характери гинуть. Навпаки, той народ, що не знав такої напруженої боротьби за існування, не має войовничого характеру. Але він може цих рис набути, коли б змінилися обставини його життя (наприклад, коли б замість міролюбних сусідів появилися у нього сусіди хижацькі, агресивні). Характер кочових народів відрізняється від характеру народів хліборобських, хліборобські нації мають інший характер, як народи індустріальні. На творення національного характеру рішальний вплив роблять умови виробництва:

⁵³ Те саме, 61;

⁵⁴ Те саме, 91-92;

⁵⁵ Те саме, 171;

⁵⁶ О. Бауер: Die Nationalitätenfrage u. die Sozialdemokratie, Wien, 1907, стор. 2;

«В успадкованих ознаках характеру відзеркалюються продукційні умови попередніх поколінь».⁵⁷

Нація — це спільність долі, — зазначає Бауер. Спільність долі стає дійсною наслідком природної спадковості властивостей, витворених спільною долею нації, а з другого боку — через передання з роду в рід культурних благ, створених під впливом особливостей історичної долі народу.⁵⁸ О. Бауер розрізняє — «природну спільноту» (Naturgemeinschaft) від «культурної спільноти» (Kulturgemeinschaft). Перша є характеристична для примітивного суспільства. Культурна спільнота розвивається в різних ступнях, як напр., — лицарська культурна спільнота, буржуазна спільнота освічених груп в добу раннього капіталізму, національна культурна спільнота в добу модерного капіталізму.

Національний характер означає вольову спрямованість окремих членів нації разом з іншими, яку витворила спільна історична доля:

«Раз створений, національний характер стає самостійною історичною силою. Різниця національних характерів означає різницю вольової спрямованості».⁵⁹ Отже — «нація — це цілість людей, сполучених спільністю долі в одну спільноту характеру».⁶⁰

Визнаючи за національним характером історичну силу, Бауер показує, як ця сила діє, напр., при засвоєнні ідей, звичаїв, і под., запозичених у інших народів. Так як людський організм не просто вбирає в себе страву, але мусить її перетравити в своєму організмі, так і нові ідеї, що приходять до народу, не лишаться в його свідомості без змін, а перетворюються, згідно з його національним характером («Національна аперцепція»)⁶¹.

Розвиток національного характеру і культурної спільноти Бауер показує на прикладі німецького народу від найдавніших часів і зазначає, що розвиток національної свідомості німецького народу був наслідком товарової продукції. Від розпаду первісної комуністичної громади, коли всі її члени були рівні в уживанні надбань культури матеріальної і духової (про цю — другу — треба говорити з певним застереженням), нижчі класи були тільки «підсусідками (Hintersassen) нації». Не було потреби ширити грамотність в народі і освіту в добу феодальної лицарської культури, також у добу раннього капіталізму прості методи продукції не вимагали, щоб домашній робітник чи ремісник був письменний. Інше настало в добу модерного капіталізму: складні, дорогі машини не можна довіряти неграмотним, не-вишколеним робітникам. Капіталізм заінтересований в підвищенні знання робітників: фабрика, держава, армія, поступове сільське господарство потребують людей з освітою: «Школа стала необхідним знаряддям сучасного розвитку».⁶² Поступ демократії також вимагає, щоб громадяни розуміли промови і статті в газетах, щоб цікавилися політикою. Розвиток модерного капіталізму уможливив створення модерної національної культурної спіль-

⁵⁷ Те саме, 18;

⁵⁸ Те саме, 24;

⁵⁹ Стор. 128;

⁶⁰ Стор. 137;

⁶¹ Стор. 47;

⁶² Стор. 81;

ноти. Але, як і в попередніх століттях, — пише Бауер, — «праця одних стає культурою для інших». Низький рівень матеріального життя трудящих мас, невідгідне приміщення, довгий час праці на підприємствах, — все це перешкоджає робітникам і селянам брати участь у духовій культурі нації:

«Що знають наші робітники про Канта? Наші селяни про Гете?» — запитує Бауер.⁶³ Висновок: «Капіталізм не може дати нації постати вповні як культурній спільноті»...⁶⁴ Цю місію створити повну національну культурну спільноту має виконати соціалізм: дозвілля і належне задоволення матеріального добробуту — це перша передумова духової культури.⁶⁵

Всупереч поглядам Маркса, Енгельса, Каутського про неминучість і бажаність асиміляції мов і націй у соціалістичному суспільстві, Бауер твердить, що «національні культурні спільноти» не зникнуть, а навпаки, ще виразніше розмежуються. В соціалістичному суспільстві настане «збільшена диференціація націй, різкіше виявлення їх своєрідності, гостріше відрізнєння їх характерів один від одного».⁶⁶

Рівень матеріальної культури різних націй буде приблизно однаковий у всіх націй. Але в духовій культурі буде й надалі діяти «національна аперцепція», яка творитиме різноманітні форми національної культури.

Соціалізм, — пише Бауер, — буде «справжньою демократією, справжньою владою народу», — а це значить, що такому суспільству не можна накинути нічого згори, що суперечить уподобанням мас. Демократичне суспільство, — зазначає Бауер, — є консервативне. Щоб переконати більшість народу в потребі тих чи інших реформ, треба здобути згоду великої кількості громадян. Те саме в соціалістичному суспільстві, як «справжній демократії»: кожна нова ідея муситиме бути перетравлена мільйонами членів кожної нації, відповідно змінена (згідно з національною аперцепцією) і тоді вже стане тривалим здобутком народу. Тим то в соціалістичному суспільстві буде «зростаюча диференціація духової культури націй».⁶⁷

«Втягнення всього народу в національну культурну спільноту, здобуття повного самоозначення через націю, зростаюча диференціація націй — це значить соціалізм».⁶⁸

Бауер заперечує погляд Енгельса, мовляв, «неісторичні» і малі народи в ході історії зникнуть, будуть асимільовані великими культурними націями. На прикладі пробудження «неісторичних» народів в царській Росії — латвійців, естонців, українців в революції 1905 року Бауер показує, що Енгельс помилявся.⁶⁹

Енгельс, як ми бачили, уважав «принцип національностей» за вигадку Наполеона III або царського уряду. Натомість Бауер підносить принцип національностей як «принцип державного будівництва суцільної автономної

⁶³ Стор. 93;

⁶⁴ Стор. 93;

⁶⁵ Стор. 101;

⁶⁶ Стор. 105;

⁶⁷ Стор. 108;

⁶⁸ Стор. 108;

⁶⁹ Стор. 107;

нації в добі суспільної продукції» (тобто в соціалізмі).⁷⁰ В соціалістично організованім господарстві малі нації зможуть спеціалізуватися на виробництві певних товарів, які будуть постачати іншим соціалістично організованим націям в обмін за їх вироби. Таким чином, вони зможуть користатися вигодами масової продукції.⁷¹ В будучності соціалістичне суспільство уконститує національну правну спільноту як юридичну особу, з постійним представництвом. Національні спільноти створять міжнародний уряд для керування обміном товарів і продукцією. Це будуть З'єдинені Держави Європи.⁷²

Щоб дійти до цієї цілі, Бауер ставить певні завдання практичної політики для соціалдемократії: «Розвиток усього народу до нації — це надалі політика робітничої кляси».⁷³ Для цього потрібно забезпечити народам національну автономію. Національна автономія — це

«необхідна ціль пролетарської клясової боротьби, бо вона необхідний засіб його клясової політики, яка є разом з тим його особлива національна політика, його еволюціоністично-національна політика, якої остаточна ціль — зробити весь народ нацією».⁷⁴

Бауер не визнавав права жидів на національну автономію, бо не вважав їх за націю. На його думку, жиди були нацією в Середніх Віках. В сучасності сталося інакше:

«Жиди стали б історичною нацією, коли б вони лишилися нацією взагалі; але капіталістичне суспільство взагалі не дає їм встати як нації».⁷⁵

Бауер був проти жидівського шкільництва і проти національної автономії для жидів.

Бауер, як і Реннер, уважав охорону національних прав меншостей за необхідну в соціалістичнім суспільстві. Він подає приклад політики охорони меншостей в майбутньому соціалістичному суспільстві, коли б довелось, в інтересі розвитку продукції, посилати німецьких робітників в Україну:

«Але Німеччина не пошле своїх синів і дочок на Схід, не забезпечивши для них культурної самодіяльності. Отже німецькі колоністи вступатимуть в суспільство України не поодинці, а як публічно-правна корпорація. Коли ж обласні національні організми об'єднаються в міжнародньому суспільстві, то через плянову колонізацію створяться чужомовні персональні союзи в середині національних суспільств, які в деякому відношенні будуть правно зв'язані з обласною корпорацією своєї нації, а з другого боку — з суспільством чужої нації, на землі якої вони живуть. Таким чином, соціалістичне суспільство буде без сумніву пестрою картиною національних персональних союзів і обласних корпорацій... Всі нації об'єднані для спільного опанування природи, але цілість розчлено-

⁷⁰ Стор. 516;

⁷¹ Стор. 514;

⁷² Стор. 515;

⁷³ Стор. 61;

⁷⁴ Стор. 323;

⁷⁵ Стор. 373;

вана в національні суспільства, які покликані для самостійного розвитку і для вільного користання їх національними культурами, — це національний принцип соціалізму».⁷⁶

Праці австро-марксистів мали великий вплив між соціалістами і не-соціалістами недержавних народів в Австро-Угорщині і між народами царської Росії. Зокрема було популярне відстоювання австро-марксистами потреби національних організацій пролетаріату. В многонаціональній Австрії соціалдемократичні партії окремих націй творили разом соціалдемократію Австрії на федеративних основах. На конгресах Соціалістичного Інтернаціоналу були представлені в австрійській делегації всі національні соціалдемократичні групи. Російські соціалдемократи були противниками соціалістичних організацій за національною приналежністю. В цьому Плеханов і Ленін були однозгідні. Від учасника міжнародного соціалістичного конгресу в Австердамі (1904) Миколи Ганкевича, який був представником Української Соціалдемократичної Партії Австрії, я чув оповідання, як він і делегат Революційної Української Партії (з російської України) на Конгресі Євген Голіцинський зустріли Георгія Плеханова. Довідавшись, що Голіцинський представляє Українську соціалістичну партію з російської України, Плеханов безапеляційно заявив, що Голіцинський мусить бути в російській делегації, бо ж у Комуністичнім Маніфесті написано: «Пролетарі всіх країн, єднайтеся»...

Принцип національно-персональної автономії прийняв зокрема Загальний Жидівський Соціалістичний Бунд. IV з'їзд Бунду постановив, «що поняття національності можна приложити і до жидівського народу». Цей з'їзд Бунду домагався автономії для національних організацій, для колективу людей, що вважають себе приналежними до даної нації, хоч живуть розкидано по всій країні. Про те, як реагували російські марксисты на ці домагання, буде мова при розгляді національної проблеми у російських соціалдемократів (большевиків). Тут можна згадати, що як австро-марксисты, так і Каутський ставилися скептично до національної будучности жидівства, розсіяного між цивілізованими народами Західньої Європи. Спеціально жидівській проблемі Каутський присвятив свою працю — «Раса і жидівство». Згідно з своєю тезою, що головною ознакою національності є мова, Каутський не бачив підстав уважати жидів за окрему націю і пророкував їм асиміляцію.

⁷⁶ Стор. 520-521;

УКРАЇНСЬКИЙ МАРКСИСТ ПРО НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ

Під впливом писань Каутського написав свою книжку «Україна ingredienta» (невизволена Україна) Юліан Бачинський. (Львів 1895 року). Давши перегляд розвитку національної ідеї від найдавніших часів, Бачинський приходять до висновку:

«Клясичною формою новочасної продукції є великий капіталістичний промисл; представителем його — буржуазія. Клясичною ж формою держави капіталістичної, буржуазійної, — держава національна. Сучасна ідея національна в суті речі — ідея буржуазійна».⁷⁷

Автор сподівався великих змін в національних відносинах, коли б у Росії настав конституційний лад. Тоді, — писав Бачинський, — упаде російський імперіялізм, натиск Росії на Захід. Це поведе за собою упадок Австро-Угорщини:

«Європа стратить всякий інтерес підтримувати довше ту дрантиву латанину тільки різних, а й ворожих собі народностей».

В Росії почнеться боротьба між окремими національними територіями, прямування до «поділу Росії на відрубні політичні організми». Бачинський уважав, що поляки, ідучи за інтересами своєї промисловости, яка мала великі ринки в Російській державі, не захочуть відділитися від Росії:

«Стоючи на становищі буржуа-поляка, Польща етнографічна се просто сміх».

Зате державна незалежність України, на думку Бачинського — це необхідна передумова її економічного і культурного розвою, її буття взагалі. Україна (українська буржуазія всіх національностей) мусітиме боротися проти Московщини і Польщі як більше розвинених економічно:

«Вільна, велика, політично самостійна Україна, нероздільна від Сяну по Кавказ!»

Це, — зазначає Бачинський, — буде клич буржуазії України всіх національностей. Коли ж настане при соціалізмі «інтернаціональне ведення і регулювання продукції», то прийде до того, що «вкінці й самі нації денаціоналізуються»: замість національних мов запанує мова інтернаціональна, а національні мови «впрост таки забудуться».

⁷⁷ Ю. Бачинський: Україна ingredienta, Львів, 1895, стор. 55;

СПІР МІЖ МАРКСИСТАМИ В ПОЛЬСЬКІЙ СПРАВІ

Як відомо, проблема незалежності Польщі була одною з улюблених ідей Маркса і Енгельса. У своїй промові 22 січня 1867 року Маркс казав про роллю Польщі в обороні європейської цивілізації перед російським деспотизмом:

«Є тільки одна альтернатива для Європи: або азійське варварство на чолі з Москвою насунеться як лявіна на її голову, або вона повинна відновити Польщу, і поставити таким чином між собою та Азією 20 мільйонів героїв, щоб виграти час для передишки, необхідної для її соціального відродження».⁷⁸

Після смерті Маркса і ще за життя Енгельса почалася дискусія між польськими марксистами на тему відновлення польської держави. Ця дискусія виявила різні відтінки теоретичної думки марксистів щодо національного питання. Дискусія за і проти незалежності Польщі вийшла за межі спору внутріпольського і знайшла собі місце в соціалістичній пресі німецькій, італійській і ін., отже стала інтернаціональною.

Ця дискусія розгорілася зокрема в зв'язку з Міжнародним Соціалістичним Конгресом у Лондоні, в 1896 році, якому Польська Соціалістична Партія (Леон Васілевський, Юзеф Пілсудський і ін.) подала проект резолюції в справі відновлення незалежності Польщі. Соціалдемократія Польщі (пізніше ця партія звалася Соціалдемократичною партією Польщі і Литви) під проводом Р. Люксембург, Тишка і інших, повела гостру критику домагання польської незалежності.

„Die Neue Zeit“ вмістила статтю Р. Люксембург з критикою політики Польської Соціалістичної Партії, яку вона називає «соціал-патріотичною». Р. Люксембург закидала Польській Соціалістичній Партії, мовляв, вона не ставить собі завдання зробити соціалістичну революцію, а бореться «за державну незалежність клясової капіталістичної польської держави». Р. Люксембург була переконана, що в такому разі польський пролетаріят мав би творити незалежну Польщу проти інтересів буржуазії, яка проти самостійності Польщі боронилася б «руками і ногами».

Орудуючи марксистською термінологією, Р. Люксембург робить такі висновки:

⁷⁸ Маркс-Енгельс, Сочинення, XIII, ч. I., стор. 194; М., 1930;

«Помимо свого положення як поневоленої кляси, пролетаріят мусів би зайняти місце кляси пануючої і ужити свого панування на те, щоб через створення нової клясової держави свідомо викувати знову знаряддя свого дальшого пригноблення».

На думку Р. Люксембург, соціалдемократична боротьба дає пролетаріатові силу для скасування держави і для заміни її соціалістичним суспільством (це Марксове «відмирання держави». — П. Ф.), але ніяк не дає йому сили для розбиття існуючої держави як політичного організму, в рамках капіталістичного ладу.

Централізм є в інтересі пролетаріату, — писала Р. Люксембург. Вона поклала надії на поступ пролетарського руху в Росії, вірила, що соціальна революція розв'яже всякий утиск в тім числі й національний.⁷⁹

Незалежна Польща була, — як твердила Р. Люксембург, — ідеалом «передкапіталістичної шляхецької доби натурального господарства». Мовляв, польська буржуазія цього ідеалу не мала і не має. Вимагати від пролетаріату прийняти ідею незалежності Польщі — це те саме, «якби він прийняв визвольні прямуювання часів феодальних, передкапіталістичних за свої». Р. Люксембург твердила, що Росія і Польща є «єдиним капіталістичним механізмом», а через те польський і російський пролетаріят стають «єдиною робітничою клясою». Їх спільне завдання — скинути царський режим. У визволеній Росії польський пролетаріят може добиватися автономії «і цим способом стояти на сторожі загроженої польської національності».⁸⁰

Соціалдемократ із Росії Парвус (дійсне прізвище Гельфанд) піддержав Р. Люксембург у дискусії з польськими «соціалпатріотами». В статті в „Saechsische Arbeiter-Zeitung“ 28 липня 1896 р. він писав, що в разі створення незалежної Польщі її промисловість, стиснута на малій території, мусіла б занепасти, а через те «був би спаралізований життєвий нерв капіталістичного розвитку, а разом з тим і життєвий нерв соціально-революційного та культурного розвитку Польщі взагалі».⁸¹

Провідники Польської Соціалістичної Партії ставилися скептично до можливості повалити царський режим силами російського пролетаріату (це була теза Плеханова). Цей скептицизм був об'єктом гострих нападів на ППС — зокрема з боку Р. Люксембург. Р. Люксембург не бачила ніякого «наукового уґрунтування» для ідеї незалежності Польщі.⁸²

В дискусії в справі польської незалежності взяв участь також Каутський. Він звернув увагу на те, що без національної незалежності польський пролетаріят не може нормально розвиватися. Тільки в незалежній, об'єднаній Польщі робітництво зможе знайти ґрунт для впливу на державну політику, відповідно до свого розвитку. Через те, — писав К. Каутський, — «вимога незалежності Польщі — це не пуста играшка, а високо практичне домагання великої ціни».⁸³ Деякі польські соціалдемократи, — писав

⁷⁹ Kwestja polska a ruch socjalistyczny, Краків, 1905; (Це збірник статей Р. Люксембург, К. Каутського і ін. авторів, що друкувалися від початку 90-их років в пресі німецькій, польській і російській на тему незалежності Польщі).

⁸⁰ Die Neue Zeit, 1895/96, Band II;

⁸¹ Kwestja polska etc., стор. 59-61;

⁸² Р. Люксембург в „Critica Sociale“, 16. 7. 1896;

⁸³ Kwestja polska etc., стор. 53;

К. Каутський, — мають страх перед польським «дрібно-буржуазним націоналізмом». Але вони впадають в іншу крайність, бо своєю ворожнечею до ідеї незалежності Польщі, доходять до «піддержки інтересів гнобителів Польщі».

К. Каутський, всупереч централізмові, який обстоювала Р. Люксембург в організації пролетарських партій окремих держав, уважав федеративний зв'язок між партіями пролетаріату в многонаціональній державі за «ідеальний».

К. Каутський теж сподівався незабаром революції в Росії, як і Р. Люксембург. Але він був того погляду, що з вибухом революції польська проблема зразу ж буде поставлена, і поляки не будуть ждати розв'язання своєї національної справи аж в «пролетарській державі», але вже в теперішній «клясовій державі».⁸⁴

К. Каутський у своїх міркуваннях щодо незалежності Польщі стоїть ближче до Маркса і Енгельса, що були рішучими прихильниками польського визволення, незалежно від того, чи визволена Польща буде соціалістичною, чи «клясовою державою». Незадовго до своєї смерті Енгельс писав у передмові до 2 польського видання Комуністичного Маніфесту, що відновлення незалежної Польщі може «бути здобуте тільки молодим польським пролетаріатом, у його руках воно забезпечене».⁸⁵ Маркс та Енгельс не мотивували економічними аргументами потребу незалежності Польщі. Інакше поступали Р. Люксембург і її однодумці.

Р. Люксембург опублікувала в 1898 році свою дисертацію в німецькій мові — «Індустріяльний розвиток Польщі». Подавши статистичні матеріали про економічні зв'язки польської індустрії з великим російським ринком і заінтересованість польської промисловости в розширенні тих зв'язків, авторка приходить до висновку, що польська буржуазія буде й надалі сервілістична супроти царського уряду. Відповіддю на солідарність російської та польської буржуазії «буде солідарність польського і російського пролетаріату».⁸⁶

«Мода» — рішати національні проблеми економічними аргументами примусила також «соціалпатріотів» із Польської Соціалістичної Партії виступити з подібними міркуваннями. Наприклад, С. Геккер, один із діячів ППС, опублікував у „Die Neue Zeit“ 1896 р. статтю «Соціалізм у Польщі», в якій доказував економічними мотивами потребу окремої національної соціалістичної партії польського пролетаріату та незалежності Польщі:

«Російська буржуазія, щоб позбутися конкуренції польської індустрії на російських ринках, доб'ється від царського уряду, щоб створив митний кордон між польським і російським ринком, і цим зруйнує польську промисловість. З другого боку, в Галичині і в Познанщині господарський розвиток має великі перешкоди в конкуренції німецької, австрійської та чеської індустрії». Отже висно-

⁸⁴ Те саме, стор. 51;

⁸⁵ К. Маркс-Ф. Енгельс: Manifest Komunistyczny, Лондон, 1892;

⁸⁶ Р. Люксембург: Die industrielle Entwicklung Polens, Leipzig, 1898, стор. 79-80;

вок: незалежна і з'єдинена Польща потрібна для успішного економічного розвитку Польщі.⁸⁷

1903 року в цій дискусії за і проти незалежності Польщі взяла слово «Искра», заграничний орган Російської Соціалдемократичної Робітничої Партії. В «Искрі» писалося, що тільки соціальна революція пролетаріату зробить кінець всякого роду суспільному утискові, в тому числі і національному поневоленню.⁸⁸

В статті — «Самоозначення і пролетаріат» («Искра», 15. 7. 1903) Н. Ленін — В. Ульянов подав свою теорію рішення національного питання: соціалдемократія домагається самоозначення не для народів і національностей, а «тільки для пролетаріату в кожній національності». І далі:

«Ми повинні завжди і рішуче прямувати до як найтіснішого об'єднання пролетаріату всіх національностей і тільки в окремих виняткових випадках можемо ставити і піддержувати домагання, що прямують до створення нової класової держави або до зміни державної політичної єдності на слабший федеративний зв'язок чи подібне . . . Саме цим інтересам класової боротьби ми повинні підпорядкувати домагання національного права на самоозначення».

Ленін висловився за централізм у творенні партій пролетаріату:

«Фактичний рух навчить про необхідність централізму для успішної боротьби пролетарів усіх національностей, поневолених царатом, проти царату і проти міжнародної буржуазії, що тісніше об'єднується».⁸⁹

Тут у коротких словах уже намічені основи теорії національного питання цього провідника більшевизму.

⁸⁷ Die Neue Zeit, 1895/96, Band II;

⁸⁸ «Искра», Февраль 1903, Штуттгарт;

⁸⁹ «Искра», 15. 7. 1903.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

БОЛЬШЕВИЦЬКІ ТЕОРІЇ
НАЦІОНАЛЬНОГО ПИТАННЯ
ДО ЖОВТНЕВОГО ПЕРЕВОРОТУ 1917 РОКУ

СПІР ЗА ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ ПРОЛЕТАРСЬКИХ ПАРТІЙ (ЦЕНТРАЛІЗМ ЧИ ФЕДЕРАЛІЗМ)

II з'їзд Російської Соціал-Демократичної Партії 1903 року був не тільки початком організаційної відрубності «большевизму» і «меншевізму», але також показав глибокі розходження між російськими соціалдемократами та не-російськими соціал-демократичними організаціями, і в першу чергу з Загальним Жидівським Робітничим Союзом (Бунд). Теоретики і провідники Бунду — В. Коссовський, В. Медем і ін. були під впливом школи «австро-марксистів», які обстоювали федеративний принцип в організації пролетарських партій многонаціональної держави. Ленін і вся большевицька фракція виступила рішучо проти федералізму в партії, як і проти національно-культурної автономії, що її вимагали бундівці для жидівської людности в Російській імперії. Виділення соціалдемократів інших народів Росії в окремі партії не було таке страшне для російських соціалдемократів, як «сепаратизм» Бунду. Аджеж Бунд між усіма соціалдемократичними організаціями Росії був найсильнішою партією. Для РСДРП було дуже невигідно мати Бунд не як підлеглу їй організацію, а як сфедеровану, організаційно незалежну партію. Тимто II з'їзд РСДРП ухвалив спеціальну резолюцію «про місце Бунду в партії». Ця резолюція може бути прикладом політичної софістики: за фразами про рівноправність і «самостійність» жидівського робітничого руху виступає бажання за всяку ціну мати Бунд під російським контролем:

«Беручи під увагу, а) що найтісніше об'єднання жидівського пролетаріату з пролетаріатом тих рас, серед яких він перебуває, безумовно необхідне в інтересах його боротьби за політичне та економічне визволення; б) що тільки така найтісніша єдність гарантує соціалдемократії успіх у боротьбі з усяким шовінізмом та антисемітизмом; в) що така єдність ані трохи не виключає самостійности жидівського робітничого руху у всьому, що відноситься до окремих завдань агітації серед жидівської людности, створених особливостями мови і умовами побуту, — II з'їзд РСДРП висловлює своє глибоке переконання, що перебудова організаційних відносин між жидівським і російським пролетаріатом на принципах федерації була б сутньою перешкодою для повнішого організаційного зближення свідомих пролетарів різних рас і неминуче принесла б шкоду ін-

тересам взагалі всього пролетаріату і зокрема жидівського пролетаріату Росії; тому рішучо відкидаючи як безумовно недопустиму в принципі всяку можливість федеративних відносин між РСДРП і Бундом, як її складовою частиною, з'їзд постановляє, що Бунд займає в єдиній РСДРП положення автономної складової частини, що межі її автономії мають бути означені при виробленні загально-партійного статуту».¹

Бунд на це не погодився і залишив II з'їзд РСДРП.

I після розламу РСДРП на «большевиків» і «меншевиків», Ленін турбувався тим, як би включити Бунд та інші «національні» соціалдемократичні організації до своєї партії. На III з'їзді РСДРП (большевицька фракція), Лондон, квітень—травень 1905 року, прийнято революцію — «Про відношення до національних соціалдемократичних організацій». В самій назві резолюції виходить наяв, що Ленін і його партійці не вважали себе за партію російського (великоруського) пролетаріату, а за щось «наднаціональне».

«Беручи на увагу: 1) що інтереси економічної і політичної боротьби пролетаріату вимагають об'єднання соціалдемократичних організацій усіх національностей Росії; 2) що почата відкрита революційна боротьба проти самодержавного ладу і наближення збройного повстання роблять таке об'єднання особливо необхідним, — III з'їзд, підтверджуючи відношення II з'їзду до питання федерації, доручає як Центральному Комітетові так і місцевим комітетам доложити всіх зусиль для погодження з національними соціалдемократичними організаціями з ціллю узгіднення місцевої роботи і для підготовки таким чином можливості злуки всіх соціалдемократичних партій в єдиній РСДРП».²

Якщо Ленін міг говорити про об'єднання з іншими «національними» соціалдемократичними партіями на основах строгого централізму, то він не заперечував права цих партій вести окремо культурну роботу їх в рамках їх національностей. Щодо жидівської національності, то Ленін (як Каутський і О. Бауер) не бачив ніяких можливостей існування жидів як нації, розсіяної між різними народами. Супроти жидів Ленін стояв на позиції асиміляції. Ще 22 жовтня 1903 р. Ленін писав в «Іскрі» на цю тему:

«Аргумент Бунду, який полягає в апеляції до ідеї жидівської нації... Тільки, на жаль, ця сіоністична ідея — цілком фальшива і реакційна по своїй суті... Зовсім безпідставна в науковим відношенні ідея особливого жидівського народу реакційна в своєму політичному значенні... Жидівське питання стоїть саме так: асиміляція чи відокремленість? І ідея жидівської «національності» має являти реакційний характер не тільки у послідовних її прихильників (сіоністів), але і у тих, що пробують сполучити її з ідеями соціалдемократії (бундівці). Ідея жидівської національності суперечить

¹ ВКП(б) в резолюціях, ч. I., стор. 27, Москва, 36;

² Те саме, стор. 48;

інтересам жидівського пролетаріату, створюючи в ньому прямо і посередньо настрій, ворожий до асиміляції, настроїв «гетта». Асиміляція: це єдино можливе вирішення жидівського питання, і ми повинні піддержувати все, що помагає усуненню жидівської відокремленості».³

При таких підході до жидівського питання, Бунд, який уважав себе справедливо за найбільш покликаного представника інтересів жидівського організованого робітництва, не міг знайти спільної мови і організаційного зв'язку з большевиками.

Також для з'їзду РСДРП, що був скликаний для об'єднання з різними «національними» соціалдемократичними партіями в Стокгольмі в квітні 1906 року, Ленін виготовив проект резолюції в строго централістичному дусі:

«Ми визнаємо і пропонуємо з'їздові визнати: 1) що конче потрібно ужити найенергійніших заходів для найскорішого злиття всіх національних соціалдемократичних партій Росії в єдиній Російській Соціалдемократичній Робітничій Партії; 2) що основою об'єднання має бути повне злиття всіх соціалдемократичних організацій кожної місцевості; 3) що партія повинна фактично забезпечити задоволення всіх партійних інтересів і потреб соціалдемократичного пролетаріату кожної даної національності, беручи на увагу його культурно-побутові особливості; способами такого забезпечення можуть бути: організація особливих конференцій соціалдемократів даної національності, представництво національних меншостей в місцевих, обласних і центральних установах партії, створення окремих груп літераторських, видавничих, агітаторських і т. п.».⁴

На цьому з'їзді були представлені, окрім РСДРП(б), такі соц. демократичні партії: Бунд, Соціалдемократія Латвії, Соціалдемократія Польщі і Литви, і Революційна Українська Партія (Українська Соціалдемократія). До об'єднання в тому дусі, як пропонував Ленін, не дійшло. Однак, Ленін і надалі лишився послідовним централістом щодо принципу організації пролетарської партії в Росії і в цьому відношенні не пішов на будь-які поступки «націоналам». Так, Ленін писав у 1913 році в цій справі в журналі соціалдемократії Польщі і Литви «Pismo dyskusyjne»:

«Хто розраховує на просте відновлення «федерації гіршого типу», 1907—1911 року, той морочить себе і других. Цієї федерації вже не можливо відновити... Партія відійшла від неї назавжди. Куди пішла? До «австрійської» федерації? Чи до повної відмови від федерації, до фактичної єдності? Ми за друге. Ми противники «притосування соціалізму до націоналізму».⁵

На нараді Центрального Комітету РСДРП(б) з партійними робітниками

³ Ленін: Сочинення, вид. III, том VI, стор. 83-85;

⁴ Проект резолюції «К объединительному съезду РСДРП», надрукований уперше в квітні 1906 р. (Ленін: Сочинення, IX, стор. 47 вид. 3;

⁵ Ленін: Сочинення, XVI, стор. 200, вид. 3;

в 1913 році була прийнята резолюція, що її виробив Ленін, у справі організації пролетаріату:

«Інтереси робітничої класи вимагають злиття робітників усіх національностей даної держави в єдиних пролетарських організаціях — політичних, професійних, кооперативних, просвітних і т. д.»⁶

Предметом критики Леніна були не тільки бундівці, але також українські соціалдемократи, які обвинувачували російських соціалдемократів у тім, що вони стоять за державну цілість Росії. (Л. Юркевич, у соц. дем. «Дзвоні», Київ, ч. 7—8, 1913). На це відповів Ленін:

«Звісно, кращого способу як ця клевета для відчуження української демократії від великоруської п.п. Юркевичи видумати не могли. А таке відчуження лежить по лінії всієї літературної групи «Дзвону», що проповідує відокремлення українських робітників в окрему українську національну організацію!»⁷

В березні 1914 року Ленін у листі до редакції українського соціал-демократичного місячника «Дзвін» писав, з приводу запрошення його до участі в цьому часописі:

«Я не розмовляв з Юркевичем, але мушу сказати, що проповіддю відокремлення українських робітників в особливу соціалдемократичну організацію я глибоко обурений»⁸

Як глибоко бентежила Леніна діяльність Української Соціалдемократичної Партії, незалежної від російських соціалдемократів, видно з такого епізоду. 1 квітня 1914 року Ленін послав у листі до большевички Інесси Арманд, що була в той час у Парижі, свій проект листа до українських робітників, який мали б підписати українські робітники соціалдемократи, зокрема Оксен Лола, що теж жив у Парижі. Із змісту листа видно ціль Леніна — розбити Українську Соціалдемократичну Партію, або щонайменше відколоти від неї частину її членів. Ось текст листа Леніна до І. Арманд:

«Посилаю проект звернення до «Шахтерского Листка» (це був орган большевицької партії. — П. Ф.) і дуже прошу тебе тактсно провести його (звичайно, не від мого імені, а ліпше і не від твого) через Лолу і пару інших українців, само собою, проти Юркевича і по змозі без відома цього паршивого, поганого націоналістичного міщанина, що під прапором марксизму проповідує поділ робітників за національністю, особливу національну організацію українських робітників. Страшенно важливо, щоб із середовища українських соціалдемократів пролунав голос за єдність проти поділу робітників за націями... Нехай Лола сам, або вдвох і т. д. прийме і перекладе його на українське, потім пошле через мене в «Путь Правды» (большевицький орган. — П. Ф.) від свого імені або (краще) від імені групи хочби 2—3 чоловік українських марксистів (ще ліпше: — українських робітни-

⁶ Ленін: Сочинения, XVII, стор. 13, вид. 3;

⁷ Ленін: Сочинения, XVII, 470, вид. 3;

⁸ Те саме, т. XXXV, 99;

ків). Це треба зробити тактовно, швидко, проти Юркевича і без його відома, бо цей жулик буде паскудити».⁹

В роздратованому і грубому тоні листа і в підступній тактиці Леніна видно страх вождя большевиків перед незалежною організацією українського робітництва.

Наївний Оксен Лола не зрозумів суті Ленінового проекту звернення до українських робітників, переклав його на українську мову і підписав, мов би то був його власний лист. Цей лист, що містив у собі заклик до «об'єднання робітників всіх націй», був видрукований у большевицькій «Трудовій Правді» (Петербург). Ленін, посилаючи лист Лоли до редакції «Трудової Правди», дав пояснення до листа в своєму дусі: мовляв українські робітники, всупереч «буржуазним інтелігентам із «Дзвону» стоять за організаційну єдність з РСДРП. Ленін писав у тій самій «Трудовій Правді», застудивши українську соціалдемократію, яка намагається «відхилити українських соціалдемократичних робітників від великоруських»:

«А ми будемо робити діло інтернаціональних робітників: зближати, з'єднувати, зливати робітників усіх націй для об'єднаної спільної роботи. Нехай живе тісний братерський союз робітників українських, великоруських і всяких інших націй Росії!».

Член Української Соціалдемократичної Партії Лола вернувся після революції 1917 року в Україну і був співробітником «Робітничої Газети», центрального органу Української Соціалдемократичної Партії в Києві та діячем українських професійних союзів робітників цукрового промислу. В розмові з автором цієї праці в Києві 1917 року Лола нарікав на Леніна, що той його «одурив».

Докори Леніна українським соціалдемократам та іншим «націоналам», мовляв, вони «роз'єднують робітників» і ширять «націоналізм», діючи як організація, незалежні від РСДРП, в дійсності не мали підстав. В різних містах України діяли окремі організації соціалдемократів українських, російських і жидівських, і між ними була повна солідарність у боротьбі проти царату. Так було і за I Світової війни, коли організація Української Соціалдемократичної Робітничої Партії (УСДРП) і організація російських большевиків в Катеринославі склали 15 листопаду 1915 року окремий договір, в яким сказано:

«Організації визнаються взаємно рівноправними заступницями — українська — українського, а російська — російського пролетаріату Катеринославського району... Російська соціалдемократична організація визнає принцип національних організацій пролетаріату і виставлення українською соціалдемократією всіх програмових вимог, у тім числі автономії України і всіх недержавних націй».¹⁰

⁹ Те саме, т. XXXV, стор. 100;

¹⁰ Український Археологічний Збірник, стор. 337, Київ, 1926;

ЛЕНІН І САМООЗНАЧЕННЯ НАРОДІВ

Справа самоозначення народів була коротко передискутована на II з'їзді Російської Соціалдемократії (РСДРП) 1903 року. В цьому питанні висловилися — пізніший діяч меншевицької фракції РСДРП Мартинов та два члени Бунду: Гольдблат і Лібер. Мартинов сказав, що самоозначення значить тільки право нації на відокремлення в окреме політичне ціле, а зовсім не обласну самоуправу.

Гольдблат зазначив:

«На випадок, коли яканебудь нація бореться за самостійність, то противитися цьому не можна».

Лібер:

«Звичайно, коли яканебудь національність не в стані жити в границях Росії, то їй партія не буде перешкоджати».¹¹

Ще перед II з'їздом РСДРП Ленін в «Іскрі» писав на тему національного самоозначення. Приводом до його статті був маніфест вірменських соціалдемократів, в яким згадано про свободу для мов поневолених націй Росії, для шкільництва, освіти і т. ін. Однак Ленін рішуче засудив домагання федерації, яку поставили вірменські соціалдемократи в своєму маніфесті:

«Не діло пролетаріату проповідувати федералізм і національну автономію, не діло пролетаріату виставляти подібні домагання, що неминуче ведуть до вимоги створити автономну класову державу. Справа пролетаріату — тісніше з'єднувати якомога ширші маси робітників усіх і всяких національностей, з'єднувати для боротьби на можливо ширшій арені за демократичну республіку і за соціалізм... Вимога визнання права на самоозначення для кожної національності значить сама по собі тільки те, що ми, партія пролетаріату, повинні бути завжди проти всякої спроби насильством або несправедливістю впливати зовні на народне самоозначення. Виконуючи завжди цю свою негативну повинність (боротьба і протест проти насильства), ми самі з свого боку дбаємо за самоозначення не народів і націй, а пролетаріату в кожній національності. Таким чином, загальна, основна, завжди обов'язкова програма соціалдемократії Росії мусить полягати тільки в домаганні повної рівноправності громадян (незалежно від статі,

¹¹ Протоколи II Съезда РСДРП, стор. 176; Женева;

мови, релігії, раси, нації і т. д.) і права на вільне демократичне самоозначення. Що ж до підтримки домагання національної автономії, то ця підтримка зовсім не є постійною програмовою повинністю пролетаріату. Ця підтримка може стати для нього кінцевою тільки в окремих, виключних випадках».¹²

Можна помітити певну термінологічну непослідовність в цій статті Леніна. «Автономну класову державу» він розуміє, як незалежну (самостійну) політичну одиницю, але далі він висловлюється і проти національно-територіальної автономії також у межах єдиної держави. Йому однаково небажані і федералізм і «національна автономія», бо вони ведуть до створення окремої «класової держави». Пізніше Ленін, з тактичних мотивів, почав писати про право самоозначення, як про право нації на відокремлення і створення незалежної держави. Але в дійсності він не змінив свого негативного відношення до будь-якого руху народів Російської імперії в напрямі національної автономії чи незалежності.

Коли взяти програму РСДРП, ухвалену II з'їздом 1903 року, то помічається, що в ній нема й згадки про національну самоуправу, так неначе б Росія складалася тільки з одного народу:

«Широка місцева самоуправа, для тих місцевостей, що відрізняються особливими побутовими умовами і складом населення» (не сказано навіть «національним») . . . «Право населення одержувати освіту на рідній мові, забезпечене створенням на засоби держави і органів самоврядування потрібних для того шкіл; право кожного громадянина уживати рідної мови на зібраннях; заведення рідної мови нарівні з державною у всіх громадських і державних установах».¹³

Пізніше Ленін вів пропаганду проти державної мови, обов'язкової для громадян Російської імперії, але, як побачимо далі, ця пропаганда була продиктована тактичними мотивами, як і клич «самоозначення аж до відокремлення».

Як «виключний випадок» оборони Леніном права неросійського народу царської імперії на автономію або на незалежність можна згадати Фінляндію. Ленін писав про заходи царського уряду обмежити автономні права Фінляндії. («Искра», 1901 р.):

«Двом з половиною мільйонам фінів, само собою, неможливо й думати про повстання, але нам, російським громадянам, треба думати про ту ганьбу, яка на нас падає. Ми всі ще до такої міри раби, що нас використовують для поневолення інших племен. Ми все ще терпимо уряд, який задушує з лютістю ката всяке стремління до свободи в Росії, але який уживає окрім того російського війська для насильного посягання на чужу свободу!».¹⁴

Теж і в 1909 році писав Ленін, що «поразка фінської свободи є поразка російської революції».¹⁵

¹² «Искра», 1. 2. 1903; Ленін: Сочинения, V, стор. 243, вид. 3;

¹³ Ленін: Сочинения, V, стор. 386, вид. 3;

¹⁴ Там же, IV, 338; вид. 3;

¹⁵ Ленін: Сочинения, XIV, 273, вид. III, 1930 г.;

Бувши непримиреним противником федералізму, Ленін однак робив виняток для Балканських держав. Так, у 1913 році під час Балканських воєн, він, згідно з тодішньою позицією Соціалістичного Інтернаціоналу, писав про потребу створити Балканську Федерацію, щоб привести балканські народи до мирного співжиття.¹⁶

Російська революція 1905 року показала силу національних рухів у різних частинах Російської імперії. Національні рухи бурхливо виявлялися в Австро-Угорщині. 1905 року мирним шляхом відділилася від Швеції Норвегія. Також колоніальні і напів-колоніальні народи Азії почали домагатися національної свободи. Ленін пильно слідкував за цими рухами. Передбачаючи революцію в многонаціональній Російській імперії, Ленін шукав шляхів для розв'язання національних проблем, виходячи з інтересів централізму державного і централістичної єдності пролетарських партій. Часто вертався Ленін до того, як розуміти параграф 9 програми РСДРП, що говорить про самоозначення націй. В своїх «Тезах до національного питання», написаних 1913 року, Ленін заявляв:

«І. Параграф нашої програми (про самоозначення націй) не може бути толкований інакше, як в розумінні політичного самоозначення, тобто права на відокремлення і створення самостійної держави. 2. Для соціалдемократії Росії ця точка програми абсолютно необхідна: а) як в ім'я основних принципів демократії взагалі; б) так і з причини перебування в границях Росії, і при тім на її окраїнах, ряду націй з відмінними господарськими, побутовими і іншими умовами, при чім ті нації (як і всі нації Росії окрім великорусів) страшенно пригноблені царською монархією; в) наприкінці, і тому, що у всій східній Європі (Австрія і Балкани) і в Азії, тобто в пограничних з Росією країнах — або не закінчилося, або почалося буржуазно-демократичне перетворення держав, що всюди в світі вело в більшій, або в меншій мірі до створення самостійних національних держав, або до держав з найближчим і спорідненим національним складом; г) Росія в теперішній час являє собою країну з найбільш відсталим і реакційним державним ладом, порівняно з усіма довоколішніми країнами... Тому соціалдемократія Росії повинна у всій своїй пропаганді настоювати на праві всіх національностей творити окрему державу або вільно вибрати ту державу, в якій вони бажають жити».¹⁷

Ці слова із Тез Леніна показують, що він сподівався буржуазно-демократичної революції в Росії і, згідно з Марксовою та Енгельсовою оцінкою буржуазної революції в многонаціональній державі, уважав, що така революція розв'яже рухи поневолених націй до творення незалежних держав. Щодо того, яка має бути тактика соціалдемократів у відношенні до національно-визвольних рухів, то Ленін в 1913 році відійшов від свого попереднього погляду з 1903 року, коли він розумів національне самоозначення, як право «тільки для пролетаріату в кожній національності». В його Тезах право на рішення своєї долі належить цілому народові:

¹⁶ Те саме, XVI, 356, вид. III;

¹⁷ Ленін: Сочинения, XVI, 508, вид. 3;

«3) Визнання соціалдемократією права всіх національностей на самоозначення вимагає від соціалдемократів, щоб вони — а) були безумовно ворожі всякому уживанню насильства в будь-якій формі з боку пануючої, або складаючої більшість населення нації у відношенні до нації, що бажає відділитися як держава; б) вимагали вирішення питання про таке відділення виключно на основі загального, прямого, рівного і тайного голосування людности даної території».¹⁸

В дальшому параграфі своїх Тез Ленін дав пояснення до тези ч. 3. Це пояснення робить визнання права народів на самоозначення ілюзійним. Ленін писав:

«4. Визнання соціалдемократією права всіх національностей на самоозначення зовсім не показує відмови соціалдемократії від самостійної оцінки доцільности відокремлення тої чи іншої нації в кожному окремім випадку».

Мовляв, — треба числитися «з інтересами клясової боротьби пролетаріату за соціалізм».¹⁹ Таким чином питання «доцільности» національного самоозначення того чи іншого народу мала б рішати «соціалдемократія», але тільки соціалдемократія «дійсна», не заражена «буржуазним націоналізмом». А такою партією, чистою від усякого націоналізму, Ленін уважав тільки соціалдемократію большевицьку. Він уперто твердив, що тільки його партія правильно розуміє марксизм, демократію, диктатуру пролетаріату і єдина вона може намітити правильну тактику в боротьбі робітництва за визволення. З цього виходить, що коли «соціалдемократія» (тобто большевицька партія) визнає самоозначення якоїнебудь нації за «недоцільне», то вже ніяке загальне голосування такої нації за створення своєї держави не буде оправдане... У зв'язку з цим можна оцінити стремління Леніна до створення єдиної, монолітної пролетарської партії Росії, в якій би всі національні соціалдемократичні групи безумовно підпорядковані партійному центрові. При такій організаційній структурі всеросійської соціалдемократії партійний центр, у якому, безперечно, мали б перевагу російські елементи, міг би заборонити «націоналам» пропаганду за самоозначення, в формі державної незалежности, як «недоцільну» з погляду «інтересів клясової боротьби пролетаріату за соціалізм...»

Порівняно з цитованою частиною програми РСДРП, затвердженою на II з'їзді 1903 року, про «місцеву самоуправу», Тези Леніна з 1913 року були (формально) поступом. Він обстоював адміністративний поділ згідно з вимогами «сучасного господарського життя і в згоді, по можливості, з національним складом населення».²⁰

Бувши прихильником «демократичного централізму», Ленін однак, прийшов до висновку, що треба визнати для областей, населених не-росіянами, автономію. В своїх тезах він не деталізує цього домагання, але зовсім ясно, що тут була з його боку уступка «буржуазним націоналістам» і соція-

¹⁸ Те саме, 507-508, вид. 3;

¹⁹ Ленін: Сочинения, XVI, 510, вид. 3;

²⁰ Ленін: Сочинения, XVI, 509, вид. 3;

лістичним «націоналам», які перед революцією 1917 року обстоювали національно-територіальну автономію в границях Російської держави. В Тезах написано:

«Всі області держави, що відрізняються побутовими особливостями, або національним складом населення, мають користатися широкою самоуправою та автономією»...²¹

Для національних меншостей Ленін пропонував у своїх Тезах забезпечення національних прав окремими законами.

Зовсім у дусі цих Тез і майже в незмінній словесній формі нарада ЦК РСДРП (большевиків) з партійними робітниками, в р. 1913, прийняла резолюцію в національному питанні. Нарада поставила домагання адміністративного поділу самоуправних областей:

«При означенні границь самоуправних і автономних областей (поняття самоуправних і автономних областей не розмежовано. — П. Ф.), на підставі зваження самою місцевою людністю господарських і побутових умов, національного складу населення і т. д.»²²

Як бачимо, й тут національний склад людности окремих частин Російської імперії трактується як щось другорядне, значно меншої ваги як «побутові умови». При тім однак у резолюціях цієї наради проголошено право всіх націй Російської імперії на відокремлення:

«Цього (визнання народів Росії на відокремлення. — П. Ф.) вимагає справа свободи самого великоросійського населення, яке не здібне створити демократичної держави, якщо не буде викорінений чорносотенний великоросійський націоналізм, оснований на традиції ряду кривавих розправ над національними рухами і виховуваний систематично не тільки царською монархією і всіма реакційними партіями, але й великоросійським буржуазним лібералізмом, що холопствує перед монархією».²³

Але зараз же після цієї декларації про право нації на відокремлення іде точка 5 резолюції згаданої наради ЦК РСДРП(б), що застерігає право «соціалдемократії» визнавати чи не визнавати право націй на відокремлення в кожному конкретнім випадку:

«Питання права нації на самоозначення (себто — забезпечення конституцією зовсім вільного і демократичного рішення питання про відокремлення) не дозволяється зміщувати з питанням доцільности відокремлення тої чи іншої нації. Це останнє питання соціалдемократична партія повинна рішати в кожному окремім випадку зовсім самостійно з погляду інтересів усього суспільного розвитку та інтересів клясової боротьби пролетаріату за соціалізм».²⁴

З повною щирістю вияснив Ленін свій погляд на національне самоозначення в приватному листі до члена большевицької партії Степана Шау-

²¹ Те саме, стор. 509, вид. 3;

²² Те саме, XVII, 12, вид. 3;

²³ Те саме, стор. 12, вид. 3;

²⁴ Те саме, стор. 13, вид. 3;

мяна, походженням вірменина. У Шаумяна виникли сумніви щодо правильності Ленінових Тез і резолюцій наради ЦК РСДРП в 1913 році. До нього писав Ленін у листі 6 грудня 1913 року:

«Ви проти автономії. Ви тільки за обласну самоуправу. Я ніяк незгоден. Пригадайте роз'яснення Енгельса, що централізація зовсім не виключає місцевих «вільностей». Чому Польщі автономія, а Кавказові, Півдню, Уралові нема? Аджеж межі автономії означить центральний парламент. Ми за централізм безумовно. Ми проти федерації... Але боятися автономії в Росії..., змилюйтеся, це смішне!»

3. «Право на самоозначення не значить тільки право на відокремлення. Воно значить також право на федеративний зв'язок, право на автономію», — пишите ви. Абсолютно незгоден. Воно не значить права на федерацію. Федерація це союз рівних, союз, що вимагає спільної згоди. Як же може бути право однієї сторони на згоду з нею другої сторони? Це абсурд. Ми в принципі проти федерації, вона ослаблює економічний зв'язок, вона негодящий тип для одної держави. Хочеш відділитися? Забирайся до дідька, якщо ти можеш розірвати економічний зв'язок, або правильніше, коли гноблення і тертя «співжиття» такі, що вони псу-ють і нищать справу господарського зв'язку. Не хочеш відділятися? Тоді вибач, за мене не рішай, не думай, що ти маєш право на федерацію.

«Право на автономію»?! Знов неправильно. Ми за автономію для всіх частин, ми за право відокремлення (а не за відділення всіх!). Автономія — це наш плян устрою демократичної держави. Відокремлення — зовсім не наш плян. Відокремлення ми зовсім не проповідуємо. Взагалі, ми проти відокремлення. Але ми стоїмо за право на відокремлення з огляду на чорносотенний великоросійський націоналізм, який так зогидив справу національного співжиття, що деколи більше вийде зв'язку після вільного відокремлення!

Право на самоозначення є виняток із нашої загальної передумови централізму. Цей виняток безумовно необхідний при наявності чорносотенного великоросійського націоналізму... Але винятку не можна толкувати розширено. Нічого, абсолютно нічого, окрім права на відокремлення, тут нема і не повинно бути».²⁵

Ленін розумів, що й демократична держава може гнобити народи-меншости, які до такої держави входять. Тому він у статті «Про національну програму РСДРП» писав 1913 року:

«Є один випадок, коли марксистки повинні, якщо вони не хочуть зрадити демократії і пролетаріату, обороняти одну спеціальну вимогу в національним питанні, а саме: право націй на

²⁵ Те саме, XVII, 89-90, вид. 3;

самоозначення... себто на політичне відокремлення... Демократія, загалом кажучи, є сполучна з войовничим і гнобительським націоналізмом. Пролетаріят вимагає демократії, що виключає насильне удержування однієї із націй в границях держави».²⁶

Ленін, визнаючи в теорії право на відокремлення поневолених народів Росії, одночасно доказував у пресі, що

«свідомі робітники не проповідують відокремлення; вони знають вигоди великих держав і об'єднання великих мас робітників. Але великі держави можуть бути демократичні тільки при цілковитій рівноправності, а така рівноправність означає і право на відокремлення».²⁷

В рішенні народу про здійснення свого права на національну державу Ленін надає економічному чинникові першорядної ваги:

«Маси населення прекрасно знають, за щоденним досвідом, значення економічних і географічних зв'язків, переваги великого ринку і великої держави, і на відокремлення вони підуть тільки тоді, коли національне гноблення і національні тертя роблять спільне життя зовсім незносим, гальмують всі і всякі господарські відносини».²⁸

Цей економічний підхід до рішення національних проблем — типовий для марксистів кінця 19 і початку 20 віку. В цьому Ленін згоджується з Тучапським, Скорописом-Йолтуховським, Р. Люксембург і іншими. Дійсність показує, що народи, щоб почувати себе «господарями у власній хаті» (вираз Енгельса), йдуть на відокремлення від чужої держави, хоч економічно їм може житися гірше у власній державі (Ірландія, Кипр і ін.). Психологічну сторону стремління народів до незалежності висловив історик Італії П'єтро Орсі: нації борються за відокремлення не тому, що влада, яку мають вони над собою погана чи добра, а тому, що вона чужа.²⁹

Щоб урятувати свою ідею централізованої держави, Ленін виробив особливу тактику, яку уважав за обов'язкову для «марксистів». В своїй розвідці «Про право націй на самоозначення» (1913 р.) Ленін писав, що

«визнання марксистами всієї Росії і в першу чергу великоросійськими права націй на відокремлення ніяк не виключає агітації проти відділення з боку марксистів тої, або іншої пригнобленої нації».³⁰

В своїй брошурі «Соціалізм і війна» (1915 р.) Ленін ще ясніше подав проєкт тактики пролетарських партій у рішенні національних проблем:

«Соціалісти не можуть досягнути своєї великої цілі, не борючись проти всякого гноблення націй. Тому вони повинні безумовно вимагати, щоб соціалдемократичні партії гнобительських

²⁶ Те саме, XVII, 1;8, вид. 3;

²⁷ Ленін: Сочинення, XVII, 220, вид. 3;

²⁸ Те саме, XVII, 449, вид. 3;

²⁹ П'єтро Орсі: Das moderne Italien, Leipzig, 1902;

³⁰ Ленін: Сочинення, XVII, 472, вид. 3;

країн... визнавали і обороняли право поневолених націй на самоозначення, а саме в політичному розумінні слова, себто, право на політичне відокремлення. Соціаліст великодержавної, або володіючої нації, який не обстоює цього права, є шовініст. Обстоювання цього права не тільки не заохочує до творення малих держав, а, навпаки, веде до вільнішого, безбоязного і тому ширшого і загального створення вигідніших для маси і більш відповідних для господарського розвитку величезних держав і союзів між державами. Соціалісти поневолених націй, з свого боку, повинні боротися за повну (в тім числі й організаційну) єдність робітників пригноблених і гнобительських народів».³¹

Отже в цьому напрямі — сприяння розвитку централізованих великодержав Ленін не змінив свого давнього становища. Великодержавна — в його уяві — це передумова здійснення соціалізму:

«Марксист, звичайно, ставляться вороже до федерації і децентралізації, — з тої простої причини, що капіталізм вимагає для свого розвитку якнайбільших і по можливості більш централізованих держав... Централізована велика держава — це великий історичний крок уперед від середньовічної роздрібності до майбутньої єдності всього світу, а інакше як через таку державу (не розривно зв'язану з капіталізмом) нема і не може бути шляху до соціалізму».³²

З цього виходить у Леніна практичний висновок: соціалісти поневолених націй повинні зрозуміти, що розбиття капіталістичних многонаціональних держав через відділення поневолених націй по суті йде проти історичного поступу, гальмує і унеможлиблює здійснення соціалізму... На цю внутрішню суперечність Ленінової програми в національній питанні звернув увагу український соціалдемократ Лев Юркевич, у своєму часописі «Боротьба», що виходив за I Світової війни в Женеві:

«Партія «оборони» державної незалежності поневолених націй, яка своєю діяльністю починається до створення «велетенських держав»... Чи можна вигадати більшу нісенітницю? Невже ті всі повстання, які обіцяє організувати «Соціал-Демократ» (орган Леніна у Швейцарії за I Світової війни — (П. Ф.) на другий день по російській революції, приведуть не до нових національних держав, тільки до більшого зміцнення «велетенських держав»... Це «за здоров'я» поневолених націй, яке кінчиться за їх «упокой», показує тільки, що розмови «Соціал-Демократа» про необхідність оборони права націй на державне самоозначення потрібне йому тільки як демагогічне средство для заспокоєння «всіх нині поневолених народів», щоб вони «вільно і безбоязно» дозволили російській «велетенській державі» без перешкод гнобити їх... Люди, які проголошують право нації на державну незалежність і кажуть, що вони обороняють це право, тут же на очах всієї «чесної громади» відкидають право робітництва поневолених націй навіть на автономну політичну організацію. Нам обіцяють все,

³¹ Те саме, XVIII, 206, вид. 3;

³² Ленін: Сочинення, XVII, 154, вид. 3;

навіть самостійну державу, але тільки для того, щоб ми повірили цим облудним і нечесним обіцянкам і відмовились навіть від права на свою соціалістичну організацію всередині «велетенської держави». Цей «інтернаціоналізм», який опирається на націоналістичну мораль сучасних «велетенських держав», воістину може глибоко обурювати».³³

Заслугою Юркевича було, що він перший розкрив софізми Ленінської теорії національного питання і виступив з солідною критикою цієї теорії. Тут маємо на увазі брошуру Льва Юркевича, що була видана російською мовою в Женеві 1917 року під псевдонімом: Л. Рыбалка: «Русские социал-демократы и национальный вопрос».

Ця брошура вийшла саме перед революцією 1917 року. Автор негайно після упадку царського режиму виїхав через Францію, Англію і Швецію в Україну, але по дорозі помер того ж року в Москві, не доїхавши на батьківщину. Його брошура не дійшла в Україну і є тепер великою рідкістю.

Автор цієї статті випадково дістав один примірник брошури Юркевича (Рибалки). З неї тут беремо кілька цитат, в яких Юркевич дав критику «Сборника Социал-Демократа», що був виданий Центральним Комітетом більшовицької партії в Женеві 1916 р. Юркевич-Рибалка розкривав суперечності в «Тезисах» Леніна, що були в цій книзі:

«Так, наприклад, за визнанням «права на самоозначення націй», яке розуміється в виключному змісті права на «відокремлення від нації-гнобительки», іде безпосередньо твердження, що «вигоди великих держав з погляду економічного поступу і з погляду інтересів маси безсумнівні».

Ці дві тези виключають одна одну. Бо, коли ми визнаємо, що «з розвитком капіталізму» великі держави все більше служать інтересам мас і поступу, то наша оборона «права націй на самоозначення», якого здійснення роз'єднує «великі держави», грає б ролю перешкоди розвитку «великих держав» і капіталістичному поступові взагалі. Мавши це на увазі, і ніби на те, щоб остаточно заплутати питання, автори «Тезисів» зазначають, що дійсно, — «вимога відокремлення від гноблячої нації» зовсім не рівнозначна з вимогою відокремлення, роздріблення, творення малих держав».

Юркевич-Рибалка зробив висновок:

«Із цього виходить, що програма в національному питанні центрального органу РСДРП, яка міститься в визнанні «права націй на самоозначення» і в одночасному його запереченні, рівна нулеві».

В своїй брошурі Юркевич-Рибалка поставив питання: як поставиться російське робітництво, наприклад, до повстання України проти імперіалістичної Росії, коли українці захочуть здійснити своє право на національне самоозначення. Юркевич писав:

«Немає сумніву, що російський уряд і буржуазія уживуть усіх зусиль, а також допомоги союзних держав, для перемоги над Укра-

³³ «Боротьба», травень, 1915, Женева;

їною, для її розгрому і нового поневолення. Але як поступить у цім випадку російський пролетаріят? Якщо він буде вихований у дусі ленінського «права на самоозначення», і коли навіть припустимо, що, в разі повстання України, Ленін висловиться за «поразку Росії», то російський пролетаріят найскорше не послухає його і піде проти України. Аджеж він буде пам'ятати, що вже протягом десятиох років Ленін найенергічнішим способом виступає проти «розпаду Росії», що він завжди був тої думки, що «вигоди великих держав з погляду економічного поступу і з погляду інтересів маси безсумнівні, при чім вони все ростуть з ростом капіталізму», і що необхідний «найповніший союз (пролетарів пригноблених націй) з російським пролетаріятom», бо тільки такий союз дасть гарантію повного політичного й економічного визволення».³⁴

Слід зазначити, що перед I Світовою війною Ленін ставив за приклад раціонального розв'язання національної проблеми — відділення Норвегії від Швеції:

«Ні один соціалдемократ . . . не може заперечувати, що цей приклад фактично доказує обов'язковість для свідомих робітників системи пропаганди і підготовки того, щоб можливі сутички за відокремлення націй вирішались тільки так, як вони були вирішені в 1905 році між Норвегією і Швецією, а не «по-російському»».³⁵

Отже, Ленін не обвинувачував норвезьких «марксистів», що вони обстоювали створення незалежної «клясової держави», навіть з королем на чолі. Правда, він хотів би, щоб норвезькі робітники зробили революцію проти монархії за республіку (не беручи на увагу, що конституційна монархія забезпечує політичні права громадян, як і республіка), а коли це не можливо, то радив норвезьким «марксистам» — «покоритися більшості» та вести пропаганду за республіку.³⁶

Описуючи це «зразкове», на його думку, вирішення відділення поневоленої нації від чужої держави, Ленін не ставив домагання до норвезьких пролетарів, щоб вони вели пропаганду проти відокремлення. Він ствердив, що визнання шведськими соціалістами права норвезького народу на державну незалежність і їх боротьба проти інших шведських партій, які хотіли силою держати Норвегію під шведським пануванням, збільшило клясову солідарність між шведськими та норвезькими робітниками.³⁷

Проблему Польщі Ленін трактував в традиції Маркса і Енгельса, які все обстоювали незалежність Польщі. Він не був згідний з поглядами Розі Люксембург, яка вважала справу незалежності й об'єднання Польщі за справу безнадійну, мотивуючи це фактом економічного розвитку Польщі. Супроти цього Ленін висунув свою, теж економічну тезу, що поневолений

³⁴ Л. Рыбалка: Русские Социалдемократы и национальный вопрос. Женева, Издание украинской социалдемократической газеты «Борьба», 1917;

³⁵ Ленін: Сочинения, XVII, 452, вид. 3;

³⁶ Те саме, XVII, 453, вид. 3;

³⁷ Те саме, XVII, 454, вид. 3;

народ у країні, яка швидше розвивається економічно, як держава-гнобителька, мусить вступити в конфлікт з такою державою і відділитися:

«Колиж у такій країні (як Росія — П. Ф.), в якій державний устрій відрізняється гостро до-капіталістичним характером, є національно відмежована область з швидким розвитком капіталізму, то чим швидший цей капіталістичний розвій, тим більша суперечність між ним і до-капіталістичним державним устроєм, тим правдоподібніше відокремлення передової області від цілого, — області, сполученої з цілим не «модерно-капіталістичними», а «азійсько-деспотичними» зв'язками».³⁸

Тут іде мова про Польщу. Це відповідь Леніна на завзяту пропаганду Рози Люксембург проти ідеї незалежної Польщі

Добу буржуазних революцій і творення нових національних держав Ленін передбачав для Росії та для азійських країн. Щодо Австрії, то Ленін там не знаходив причин для творення нових національних держав. Він писав, що в Австрії буржуазно-демократична революція завершилася в періоді від 1848—67 рр. З того часу там був вже майже 50 років конституційний лад і були допущені легальні робітничі партії. Розвиток капіталізму в Австрії, на погляд Леніна, не вимагав революцій, які могли б привести до творення національних незалежних держав.³⁹

В час I Світової війни Ленін зробив ревізію свого погляду на проблему незалежності Польщі. Війна дала йому надію на революцію в Росії і перспективи загально-європейської революції. Карл Радек, польсько-німецький соціаліст, що стояв своїми поглядами близько до большевиків, виступив проти національного самоозначення.⁴⁰ Ленін з цим погодився, визнавши, що «малі нації» — це розсадник «паразитизму і, значить, соціал-імперіялізму великодержавних націй».⁴¹ Ленін відкинув домагання незалежності для Польщі «тепер, в обставинах даних відносин імперіялістичних сусідніх держав» як утопію і «вузький націоналізм». Однак він постарався знайти формулу, щоб вийти із цієї ситуації:

«Положення безумовно дуже запутане, але із нього є вихід, при котрім усі учасники лишилися би інтернаціоналістами: російські і німецькі соціалдемократи, вимагаючи безумовної «свободи відокремлення» Польщі; польські соціалдемократи, борючись за єдність пролетарської боротьби в малій і в великих країнах, не виставляючи для даної епохи чи для даного періоду клича незалежності Польщі».⁴²

Це зачароване колом Ленінової діалектики фактично лишало справу визволення націй на однім місці. Аджеж ніяка модерна нація не може визволитися, коли б проти її боротьби за свободу виступив організований пролетаріят цього народу, підлеглий директивам якогось чужого, наднаціональ-

³⁸ Те саме, XVII, 434, вид. 3;

³⁹ Те саме, XVII, 436, вид. 3;

⁴⁰ Lichtstrahlen, грудень 1915 р., Цюрих,

⁴¹ Ленін: Сочинения, XIX, 259, вид. 3;

⁴² Те саме, XIX, 266, вид. 3;

ного авторитету. Засуджуючи творення незалежних партій пролетаріату неросійських народів царської імперії, як «дрібно-буржуазний націоналізм», і вимагаючи, щоб пролетарські партії Росії залежали від всеросійського центру, Ленін хотів позбавити народи їх найреволюційніших елементів у боротьбі за національне визволення.

В своєму «Соціалдемократі», який виходив у Швейцарії за I Світової війни, Ленін мріяв про владу большевицької партії в Росії після революції, та намічав програму міжнародньої політики свого революційного уряду: запропонувати негайно мир усім воюючим державам. Коли б це не вдалося, то уряд большевицької партії мусів би, на думку Леніна, вести революційні війни:

«Ми почали б систематично підбивати на повстання всі нині пригноблені великоросіянами народи (чи теж і проти свого власного, большевицького уряду? — П. Ф.), всі колонії і залежні країни Азії (Індію, Китай, Персію і т. д.)».

Ці національно-визвольні рухи, писав Ленін, були сприятливі для перемоги пролетарських революцій в Європі і в Америці.⁴³

«Ми повинні зв'язати революційну боротьбу за соціалізм з революційною програмою в національним питанні».⁴⁴

Це національне самоозначення поневолених народів потрібне Ленінові тільки як «революційний клич», бо він, як уже показано, не був прихильником розпаду імперій на національні держави:

«Ми вимагаємо свободи самоозначення, тобто незалежності, тобто свободи відокремлення пригноблених націй не тому, що ми б мріяли про господарську роздрібненість, або про ідеал малих держав, а навпаки, тому що ми хочемо великих держав і зближення, навіть злиття націй, але на дійсно інтернаціоналістичній базі, що є н е м и с л и м а без свободи відокремлення».

Для зміцнення своєї теорії Ленін посилається на авторитет Маркса, який домагався відокремлення Ірляндії від Англії, мовляв, «не для роздрібнювання, а для дальшого вільного союзу Ірляндії з Англією».⁴⁵ Тут Ленін припущення Маркса, що самостійна Ірляндія могла б пізніше вступити в федеративний зв'язок з Англією, самовільно толкує як конкретний політичний проект автора «Капіталу». Маркс, домагаючись, щоб Англія «позбулася Ірляндії», уважав, що тоді Англія, скорше піде вперед в демократичному розвитку. Ленін, в своїй антипатії до «ідеалу малих держав», в цьому випадку, безпідставно використав цитату із Маркса.⁴⁶

Обстоюючи великі держави перед «роздрібненням», Ленін був однак проти ідеї З'єдинених Держав Європи. Така європейська спілка держав, —

⁴³ Те саме, XVIII, 313, вид. 3;

⁴⁴ Те саме, XVIII, 323, вид. 3;

⁴⁵ Те саме, XVIII, 328, вид. 3;

⁴⁶ Маркс писав до Енгельса 10. 12. 1869: „Die Art, wie ich nächsten Dienstag die Sache vorbringen werde, ist die dass... es das direkte absolute Interesse der English working class ist, to get rid of their present connection with Ireland“ (Briefwechsel, IV, 225);

писав Ленін, — була б «організацією реакції для задержки швидшого розвитку Америки». Проти ідеї З'єдинених Держав Європи Ленін ставив плян З'єдинених Держав Світу, який може здійснитися після перемоги соціалізму. Після повної перемоги комунізму зникне всяка, «в тім числі й демократична держава».⁴⁷

Проти «малих держав» і в інтересі об'єднання націй у державах великих Ленін подав економічні аргументи в книзі «Сборник Социалдемократа», що вийшов у Швейцарії в 1916 році:

«Велика держава при соціалізмі буде значити: ось стільки годин праці в день менше, ось на стільки заробітку в день більше. Трудящі маси, визволившись від ярма буржуазії, всіми силами потягнуть до союзу і злиття з великими і передовими націями, задля цієї «культурної допомоги», аби тільки вчорашні гнобителі не ображали високо розвиненого демократичного чуття самопошани нації, що була довго гноблена, аби тільки їй дали рівність у всьому, в тім числі і в державнім будівництві, в спробі збудувати «свою» державу».⁴⁸

Після революції 1917 року Ленін кинув клич про право народів Росії на відокремлення, але з відомим застереженням, що самоозначення націй треба підпорядкувати інтересам клясової боротьби пролетаріату за соціалізм:

«Саме в цій умові, — писав Ленін, — і полягає відміна нашого ставлення національного питання від буржуазно-демократичного».⁴⁹

В прощальному листі до швейцарських робітників, перед від'їздом в Росію, 3 квітня 1917 року, Ленін писав, що його партія, взявши владу в Росії, поставить, як умови для загального миру, — «негайне визволення в сіх колоній і в сіх пригноблених або неповноправних народів; ми негайно почали б і довели б до кінця визволення народів, пригноблених великоросіянами».⁵⁰

Вернувшись в Росію, Ленін бачив, що йому потрібні союзники в боротьбі проти Тимчасового уряду. Уряд кн. Львова—Керенського стояв на позиції централізму супроти неросійських народів, відкладаючи вирішення їх положення в межах Російської держави до Установчої Ради. Тільки для Польщі, якої територія була під німецькою окупацією, була видана декларація про її незалежність. Ленін бачив невдоволення між неросійськими народами політикою Тимчасового уряду і виступив з своїми кличами — необмеженого самоозначення народів, включно з відокремленням від Росії і створенням незалежних держав. Ці кличі знайшли опозицію в самій большевицькій партії (Пятаков, Дзержинський і ін.). В дискусії на конференції РСДРП(б) в Петербурзі (квітень 1917 р.) Ленін відповідав опонентам:

«Чому ми, великоросіяни, що гнобимо більше число націй як котрийнебудь інший народ, мали б відмовитися визнати право на

⁴⁷ Ленін: Сочинения, XVIII, 232, вид. 3;

⁴⁸ Те саме, XIX, 256, вид. 3;

⁴⁹ Те саме, V, 338, вид. 3;

⁵⁰ Те саме, XX, 68, вид. 3;

відокремлення Польщі, України, Фінляндії. Якщо Фінляндія, або Польща, Україна відділяться від Росії, то в цім нічого злого нема! Що тут злого? Хто це скаже, той шовініст».

Щоб було ясно членам партії, що відокремлення «націоналів» зовсім не є в пляні його політики, Ленін додає:

«Фіни хочуть тепер тільки автономії. Ми за те, щоб Фінляндії була дана повна свобода, тоді довір'я до російської демократії зміцниться, якраз тоді вони не відділяться, коли це буде здійснене. Куди хочеш, туди і йди... Хто не стоїть на цій позиції, той шовініст... Якщо буде Українська Республіка і Російська Республіка, то між ними буде більше зв'язку і довір'я...»⁵¹

В матеріалах для перегляду партійної програми, травень 1917 р., Ленін розвиває відому тезу, що проголошення права народів на відокремлення тільки підсилить довір'я народів до Росії і зменшить стремління до відокремлення:

«9. Право на вільне відокремлення і творення своєї держави. Республіка російського народу повинна приваблювати до себе інші народи і національності не насильством, а виключно добровільною згодою на створення спільної держави. Єдність і братський союз робітників усіх країн не мириться ні з прямим, ні з посереднім насильством над іншими народами».⁵²

В тактиці супроти визвольних рухів народів Росії Ленін розходився не тільки з буржуазними партіями російськими, але й з російськими соціалістами інших напрямів. Напр., російські соціалдемократи-меншевики радили фінам, щоб вони обмежували у себе «сепаратні тенденції», бо це, мовляв, «могло б зміцнити централістичні стремління російської буржуазії».⁵³ Ленін, навпаки, вимагав визнання права всіх народів на незалежність і називав усіх, що з ним не погоджувалися, шовіністами і анексіоністами. Він порівнював політику уряду Німеччини і російського Тимчасового уряду, які видали декларації про відмову від анексії:

«На ділі обидва продовжують політику анексії, насильно задержуючи: німецький капіталістичний уряд — Бельгію, частину Францію, Сербію, Чорногорію, Румунію, Польщу, данські округи, Ельзас і ін.; російський капіталістичний уряд — частину Галичини, турецьку Вірменію, Фінляндію, Україну і ін.»⁵⁴

Коли революційний парламент України — Українська Центральна Рада — видала 23 червня 1917 р. свій I Універсал, в яким заявлено, що український народ буда заводити автономний лад на своїй території, то Ленін у пресі виступив з пересторогою на адресу Російського Тимчасового уряду. В його статті чути занепокоєння, що Україна може відділитися, і Ленін радив Тимчасовому Уряду зробити поступки українцям, поки не пізно. Про-

⁵¹ Те саме, XX, 276-278, вид. 3;

⁵² Ленін: Сочинения, XX, 304, вид. 3;

⁵³ Те саме, XX, 323, вид. 3.

⁵⁴ Те саме, XX, 326, вид. 3.

цитувавши слова Універсалу, що Українська Центральна Рада не має наміру відділяти Україну від Росії, Ленін писав:

«Це зовсім ясні слова. З повною точністю заявлено в них, що український народ в теперішній час не хоче відділитися від Росії. Він вимагає автономії, зовсім не заперечуючи конечности верховної влади і всеросійського парламенту. Ні один демократ, вже не кажучи про соціалістів, не рішиться заперечити право України на свободне відокремлення від Росії: якраз безумовне визнання цього права тільки й дасть можливість агітувати за вільний союз українців і великоросіян, за добровільну злуку в одну державу двох народів... Ми не прихильники малих держав. (З погляду Леніна, Україна, з її 40 мільйонним населенням, була б в 1917 році «малою державою» — П. Ф.). Ми за найтісніший союз робітників усіх країн проти капіталістів «своїх» і всіх взагалі країн. Але саме для того, щоб цей союз був добровільний, російський робітник, не довіряючи ні в чому і ні на хвилину ні буржуазії російській, ні буржуазії українській, стоїть тепер за право відокремлення українців, не накидаючи їм своєї дружби, а здобуваючи її відношенням як до рівного, як до союзника і брата в боротьбі за соціалізм».⁵⁵

До цієї самої теми вернувся Ленін, коли писав у газеті «Правда» 30. 6. 1917 року:

«Зробіть уступки українцям, — за це промовляє розум, бо інакше буде гірше, силою українців не вдержиш, а тільки озлобиш. Поступіться українцям, — ви тоді відкриєте дорогу для довір'я між обома націями, до братського союзу їх, як рівних!».⁵⁶

В большевицькій партії було немало членів, яких лякала радикальна фразеологія Леніна щодо вирішення національного питання. З цією опозицією зустрівся Ленін і на Всеросійській конференції РСДРП в квітні 1917 р. Напр., Г. Пятаков подав на конференції свій проект резолюції, проти творення національних держав:

РСДРП — «відкидає також в принципі розбиття великих державних формацій на дрібні держави», бо — «творення національних держав в обставинах імперіялістичної епохи, тобто епохи напередодні соціалістичної революції, є шкідлива і реакційна утопія. З другого боку, міжнародня партія пролетаріату, в тім разі, коли на її боці більшість в європейським міриллі, не може числитися з волею більшости нації, якщо ця воля розійдеться з волею її пролетарської меншости».⁵⁷

По суті ідеї цієї резолюції, внесеної Пятаковим, не відрізняються від основної лінії Леніна в національним питанні. Але Ленін розумів шкідливість такої тактики, яку пропонував Пятаков. Конференція РСДРП(б) в квітні 1917р. пішла за резолюцією Леніна, в якій сказано, що «для всіх націй, приналежних до Росії, має бути визнане право на вільне відокремлення

⁵⁵ Те саме, XX, 534-5, вид. 3.

⁵⁶ Те саме, XX, 541, вид. 3.

⁵⁷ Те саме, XX, 625-626, вид. 3.

і на створення самостійної держави». Одночасно резолюція повторяє відому тезу Леніна в справі єдності пролетарських організацій:

«Інтереси робітничої класи вимагають злиття робітників усіх національностей Росії в єдиних пролетарських організаціях, політичних, професійних, кооперативно-просвітних і т. д.».⁵⁸

Бажаючи вплинути на «націоналів», Ленін очевидно не щадив найширших обітниць для їх заспокоєння, але хотів мати підйому революції — пролетарську партію з усіх національностей Росії у своїх руках.

Напередодні Жовтневого перевороту 1917 року Ленін писав у журналі «Просвещение» (жовтень 1917 р.) в статті — «До перегляду партійної програми» про політику партії щодо народів Росії:

«Партія, що провадить свою діяльність мовою російською, повинна визнати право на відокремлення. Здобувши владу, ми безумовно зараз визнали б це право і для Фінляндії, і для України і для Вірменії і для кожної народності, що була під гнобленням царату (і великоросійської буржуазії). Але ми, з свого боку, зовсім не бажаємо відокремлення. Ми хочемо по можливості більшої держави, якомога тіснішого союзу по змозі більшого числа націй, що живуть у сусідстві з великоросіянами; ми хочемо цього в інтересі демократії і соціалізму, в інтересі прилучення до боротьби пролетаріату якнайбільшого числа трудящих різних націй. Ми хочемо революційно-пролетарської єдності, сполучення, а не розділу. Ми хочемо революційного об'єднання, а тому не кидаємо клича об'єднання всіх і всяких держав взагалі, бо на черзі соціалістична революція ставить об'єднання тільки держав, що перейшли, або переходять до соціалізму, колоній, що визволяються і так далі...

Ми тим більше повинні визнати свободу відділення, що царат і великоросійська буржуазія своїм гнобленням залишили в сусідніх націях тьму озлоблення і недовір'я до великоросіян взагалі... Але ми хочемо об'єднання... Ми хочемо, щоб республіка російського (я б не від того, щоб сказати навіть великоруського, бо це правильніше) народу притягала до себе інші нації, але чим? Не насильством, а виключно добровільною згодою. Інакше порушується єдність і братський союз робітників усіх країн. На відміну від буржуазних демократів, ми ставимо клич не братства народів, а братства робітників усіх народностей, бо буржуазії всіх країн ми не довіряємо і вважаємо її за ворога».⁵⁹

В цих словах Леніна ключ до розуміння політики російського советського уряду після Жовтневого перевороту. Якщо котрийнебудь народ захотів би відділитися від держави, де запанувала «диктатура пролетаріату», то таку країну слід уважати за «контрреволюційну», «буржуазну», і супроти такої нації всі засоби дозволені, зокрема дозволена і навіть неминуча «ре-

⁵⁸ Те саме, ХХ, 619-20, вид. 3.

⁵⁹ Те саме, ХХ, 316-317, вид. 3.

волюційна війна». Про таку можливість писав Ленін ще до революції, 1916 року, мовляв перемога пролетаріату у одній країні викличе інтервенцію буржуазії, щоб розбити соціалістичну державу:

«В цих випадках, війна з нашого боку була б законна і справедлива. Це була б війна за соціалізм, за визволення других народів від буржуазії...»⁶⁰

Такі війни під маскою «визвольні війни» і почав большевицький уряд уже в грудні 1917 року проти Фінляндії, України, а пізніше — проти балтійських народів і т. д. То не були в очах большевиків демократичні рухи за визволення, а тільки «біла» контрреволюція... Ця гнучка теорія «національного самоозначення» давала підстави для збереження і навіть для розширення великодержави, як конечної передумови «для перемоги соціалізму», бо Ленін уважав малі держави за перешкоду для визволення пролетаріату...

⁶⁰ Те саме, XIX, 324-325, вид. 3.

ТЕОРІЯ НАЦІЇ

I НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА ЛЕНІНА І СТАЛІНА

Як відомо, Ленін дав почин для розвідки «Марксизм і національне питання», яку написав Й. Джугашвілі-Сталін. В розвідці Сталіна нема ні одної нової думки, якої вже перед тим не висловив би Ленін. Ленін дав Сталінові, коли той був у нього у Відні в 1912 році, виписки із літератури про національне питання і дав увесь напрям для його праці. Сталін, грузин, отже член поневоленої нації в Росії, був потрібний Ленінові як автор книжки про національне питання. Автор-росіянин міг би викликати певне застереження у читачів-«націоналів». З тої ж причини, очевидно, Ленін в 1917 році призначив саме Сталіна народним комісаром для справ національностей в советському уряді.

«Нація — це історично створена спільнота людей, що виросла на базі спільної мови, території, господарського життя та психічного складу, що виявляється в спільноті культури», — таке дає означення нації автор книжки «Марксизм і національне питання».⁶¹

Тому, що жиди не мають спільної території, а розсіяні по різних країнах, то Сталін, згідно з традицією, яка йде ще від Маркса, не вважає їх за націю, бо вони говорять різними мовами і «економічно відсепаровані».

Кожна нація, на думку останнього, має право на самоозначення і може улаштувати своє життя і відносини з іншими народами по своїй волі: автономія, федерація, самостійність: «Нація суверенна, і всі нації рівноправні».

Хоч кожна нація вільна рішати свою долю по своїй волі, але соціал-демократія мусить сказати своє слово, чи таке рішення буде доцільне, беручи на увагу інтереси пролетаріату:

«Чи може соціалдемократія байдуже дивитися, як мулли і беки (в Азербайджані — П. Ф.) ведуть за собою маси при вирішенні національного питання».⁶² Тому, — пише Сталін, — соціалдемократія, — «борючись за право націй на самовизначення, в той же час буде агітувати, скажемо, і проти відокремлення татар, і проти культурно-національної автономії кавказьких націй..., бо й те й друге, хоч не суперечить правам цих націй, суперечить однак «точному

⁶¹ Сталін: Сочинения, II, стор. 296 і 311; Москва, 1949 р.

⁶² Те саме, II, 313.

розумінню» програми, себто інтересам кавказького пролетаріату».⁶³

Коли «права націй» визнають виразники «волі пролетаріату» за суперечні його інтересам, то перевага дається «пролетаріатові». Сталін розвиває ідею Леніна, що домагання національного самоозначення мусить бути підпорядковане інтересам пролетаріату в його боротьбі за поступ. Сталін підчеркує вагу аграрного питання в Росії:

«Не національне питання рішає долю поступу в Росії. Національне питання підпорядковане».⁶⁴

Ленін був рішучим противником теорії і практики австро-марксистів в національній справі, зокрема виступав проти культурно-національної автономії, яку обстоювали К. Реннер і О. Бауер. Сталін у своїй розвідці критикує програму соціалдемократії Австрії, в якій сказано про «збереження і розвиток національних особливостей народів». Сталін не дає об'єктивної критики австрійської програми, тільки уживає демагогічних аргументів, мовляв, австрійська соціалдемократія має намір охороняти і розвивати всякі пережитки примітивного суспільного побуту:

«Подумайте тільки: «зберегти» такі національні особливості як самобичування на святі «Шахсей-Вахсей!» «Розвивати» такі «національні особливості» грузинів, як «право помсти!».⁶⁵

Сталін, ідучи за Марксом, визнає той факт, що капіталізм поміг створити модерні нації. Але вважає, що «на вищій стадії капіталізму» нації починають «розсіюватися», бо значні групи з кожної національності ідуть на заробітки й зовсім переселяються в інші області держави.⁶⁶ Перейшовши в інші провінції, ці робітники, на погляд Сталіна, мусять втратити свою національність, приналежність до своєї національної культури.

Цей процес асиміляції Сталін, згідно з поглядом Леніна, вважає за позитивний і бажаний. До речі, Ленін і Сталін заперечували навіть термін «національна культура», бо визнавали тільки «клясову культуру».

«На перших стадіях капіталізму, — писав Сталін, — ще можна говорити про «культурну спільноту» пролетаріату і буржуазії. Але з розвитком індустрії і загостренням клясової боротьби спільнота починає розтавати. Не можна поважно говорити про «культурну спільноту» нації, коли підприємці і робітники перестають розуміти один одного. Про яку «спільність долі» можна говорити, коли буржуазія прагне війни, а пролетаріат оголошує «війну війні»? Чи можна із таких протилежних елементів зорганізувати єдиний міжклясовий національний союз?».⁶⁷

Сталін, на прикладі народів Кавказу, приходять до висновку, що їм не потрібна культурно-національна автономія, яка б могла забезпечити розвиток їх власної культури:

⁶³ Те саме, II, 356.

⁶⁴ Те саме, II, 19.

⁶⁵ Те саме, II, 329.

⁶⁶ Те саме, II, 327-8.

⁶⁷ Те саме, II, 328.

«Культурно-національна автономія... — каже Сталін — замикає нації в старих шкаралупах, закріплює їх на нижчих щаблях розвою культури, перешкоджає їм піднятися на вищі щаблі культури». Навпаки, — «національне питання може бути розв'язане на Кавказі тільки в дусі прилучення відсталих націй і народностей в спільну течію вищої культури».⁶⁸

Спільною вищою культурою визнавав Сталін для народів Кавказу, як і взагалі для народів Російської імперії, культуру російську. Асиміляцію народів Росії через посередництво російської мови і культури Ленін і Сталін уважали за корисну і бажану.

У «Критичних увагах до національного питання» (1913 р.) Ленін висловив свій погляд на асиміляцію на конкретному прикладі України. Ленін наводить слова Л. Юркевича, що більшість робітників в Україні була в той час ще під впливом російської мови і культури, і зазначає:

«Уже кілька десятиліть цілком визначився процес швидкого економічного розвитку півдня, тобто України, яка приваблює із Великої Росії десятки і сотні тисяч селян і робітників у капіталістичні економії, на рудники, в міста. Факт «асиміляції» — в цих межах — великоросійського і українського пролетаріату несумнівний. І цей факт безумовно прогресивний».⁶⁹

Ці слова про «прогресивний» характер асиміляції українського і російського пролетаріату Ленін писав тоді, коли в Україні під царським режимом не було ні одної (навіть приватної) української школи, коли царська адміністрація забороняла освітні товариства українські, гальмувала заборонами і переслідуваннями розвиток української преси, не дозволяла уживання української мови в державних установах, і навіть в церквах, не допускала українських книг і газет в шкільні бібліотеки і кожного службовця на державній службі, який виявляв «українофільство», трактувала як невольного підданого царської імперії. Ясна річ, що в таких обставинах цей «безумовно прогресивний» факт асиміляції українців і росіян не виходив на користь українському народові і культурі.

Слова Леніна — це приклад фактичної солідарності вождя більшовизму з політикою «обрусенія», яку почав супроти України ще уряд царя Петра I і яку пізніше царі продовжували безоглядно аж до останніх днів абсолютизму в Росії.

Ленін писав у «Пролетарській Правді» 31 січня 1914 року про вагу російської мови для всіх громадян Російської імперії:

«І ми, звичайно, за те, щоб кожний мешканець Росії мав можливість навчитися великої російської мови. Ми не хочемо тільки одного: елементу примусовости. Ми не хочемо заганяти в рай дубиною».⁷⁰

⁶⁸ Те саме, II, 351.

⁶⁹ Ленін: Сочинения, XVII, 142, вид. 3.

⁷⁰ Те саме, XVII, 180, вид. 3.

Ленін з більшою повнотою як Сталін показував «всесвітньо-історичну тенденцію» капіталістичного розвитку до культурного зближення і асиміляції націй. Перша тенденція — це

«пробудження національного життя, боротьба проти всякого національного гноблення, творення національних держав. Друга: розвиток і частість всяких зносин між націями, ламання національних перегородж, створення інтернаціональної єдності капіталу, господарського життя взагалі, політики, науки і т. д. Лишається та всесвітньо-історична тенденція капіталізму до ламання національних перегородж, до стирання національних відмін, до асиміляції націй, яка з кожним десятиліттям виявляється все могутніше, котра творить один із найбільших двигунів, що перетворюють капіталізм у соціалізм».⁷¹

Отже, на погляд Леніна, асиміляція націй, як «тенденція капіталізму» є передумовою руху людства до соціалізму... До цієї своєї улюбленої ідеї асиміляції народів Ленін вертається часто в своїх писаннях, називаючи асиміляцію «злиттям» націй, і приписуючи цю свою гіпотезу Марксові. Свого часу Маркс іронізував з приводу заяв деяких французьких соціалістів, які хотіли б «скасувати нації», підозрюючи в тім підсвідомий намір, щоб усі народи злилися у французькій «зразковій нації». Очевидно, він уважав, що цивілізовані народи не мають потреби тратити свою національну індивідуальність і «зливатися» в якійсь «над-нації», щоб пройти в царство соціалізму. Але Ленін толкує Маркса на свій лад, роблячи насильство над самим словом «інтернаціоналізм», що значить «міжнародність», а не «над-народність». Так, у Леніна читаємо:

«Марксизм висуває на місце всякого націоналізму — інтернаціоналізм, злиття всі націй у вищій єдності (підчеркнення наше — П. Ф.), яке росте на наших очах, з кожним міжнароднім трестом, з кожним (міжнароднім в своїй діяльності, а тому і своїми ідеями, своїми стремліннями) робітничим союзом».⁷²

Одна річ — це «тенденції капіталізму» до асиміляції народів, друга, як до цього має поставитись робітнича партія. На це Ленін дає недвозначну відповідь. Він був за асиміляцію, яку уважав за поступ, а стремління «малих націй» відстояти своє право на самостійний політичний і культурний розвиток визнав за «ілюзію»:

«Боротьба проти всякого національного гноблення — безумовно так. Боротьба за кожний національний розвиток, за «національну культуру» взагалі — безумовно ні. Економічний розвиток капіталістичного суспільства показує нам у цілому світі приклади недорозвинених національних рухів, приклади творення великих націй із ряду дрібних, або на шкоду деяким дрібним, приклади асиміляції націй... Пролетаріят не тільки не береться обороняти національний розвиток кожної нації, а, навпаки, перестерігає маси від таких ілюзій, обстоюючи повну свободу капіталістичного оборо-

⁷¹ Те саме, XII, 140, вид. 3.

⁷² Те саме, XVII, 145, вид. 3.

ту, вітає всяку асиміляцію націй, з виключенням насильної, або опертої на привілеї». ⁷³

У Леніна капіталізм представлений як система визиску і насильства, яку треба знищити всіма можливими засобами. Однак, у цій системі «диктатури золотого мішка» Ленін хоче знайти одну ділянку — а саме — в національній справі, в якій може відбуватися «всяка асиміляція націй» без насильства і привілеїв, і цю асиміляцію він, як виразник волі «пролетаріату», вітає... Ті соціалісти — «націонали», які стояли за розвиток культур своїх поневолених царатом народів, виконували, на думку Леніна, «найбезсоромнішу зраду інтересів пролетаріату на користь буржуазного націоналізму». ⁷⁴

Натомість, —

«пролетаріат не може піддержувати ніякого закріплення націоналізму, навпаки, він піддержує все, що помагає стирати національні відміни, все, що нищить національні перегороджі, все, що робить зв'язок між національностями тіснішим і тіснішим, все, що веде до злиття націй». ⁷⁵

Ця практична «політика пролетаріату» в національній справі знаходиться в суперечності з теоретичними міркуваннями Леніна про національну державу, яка «задовольняє вимоги сучасного капіталізму». Того ж самого року, коли Ленін написав «Критичні уваги до національного питання», він опублікував в журналі «Просвещение», 1913 р. статтю «Про право націй на самоозначення», в якій знаходимо такі думки, зовсім у дусі Маркса-Енгельса:

«У цілому світі епоха остаточної перемоги капіталізму над феодалізмом була зв'язана з національними рухами. Економічна основа цих рухів є в тім, що до повної перемоги товарової продукції необхідне завоювання внутрішнього ринку буржуазією, конче потрібне об'єднання території з людністю, що говорить однією мовою, відсунення перешкод для розвитку цієї мови і для закріплення її в літературі... Створення національних держав, що найбільше задовольняють ці потреби сучасного капіталізму, є через те тенденцією (стремлінням) всякого національного руху... Отже:... під самоозначенням націй розуміється їх державне відділення від чужонаціональних колективів, розуміється творення самостійної національної держави». ⁷⁶

Ці тенденції до творення національних держав Ленін бачив також у розвитку азійських народів, хоч мав сумніви, чи тим народам удасться створити національні держави «до краху капіталізму». Для дальшої стадії розвитку капіталізму Ленін передбачав «переміщування» націй, включених у господарський процес, і в цьому процесі, мовляв, виступає на перший план антагонізм інтернаціонально об'єданого капіталу з міжнародним робітничим рухом. ⁷⁷

⁷³ Те саме, XVII, 146, вид. 3.

⁷⁴ Те саме, XVII, 143, вид. 3.

⁷⁵ Те саме, XVII, 146, вид. 3.

⁷⁶ Те саме, XVII, 428, вид. 3.

⁷⁷ Те саме, XVII, 432, вид. 3.

Теоретично Ленін виділяв націоналізм поневоленої нації (в якому він бачив «загально-демократичний зміст проти пригноблення»). Цей протест поневолених націй він, в теорії, готовий був підтримати. Однак, як ми вже бачили, Ленін був рішучим прихильником збереження великодержав, і всякий рух народу за визволення йому був підозрілий, як «буржуазно-націоналістичний». В його уяві жила потвора світового капіталістичного тресту, перед яким мусітимуть скоритися всі народи і держави:

«Не підлягає сумніву, що розвиток іде в напрямі до одного єдиного тресту, що пожирає всі без винятку держави». (Із передмови до праці Н. Бухаріна: «Мировое хозяйство и империализм», 1915 р.⁷⁸)

Коли навіть великодержави були, на думку Леніна, під загрозою знищення таким трестом-Левіятаном, то справу малих чи відсталих народів він уважав за зовсім безнадійну, ілюзійну. Єдина добра рада їм, з погляду «інтересів пролетаріату», — не противитися «історичній тенденції» і покійно йти по дорозі до асиміляції. Аджеж, згідно з есхатологічною візією Леніна —

«ціллю соціалізму є не тільки знищення роздрібності людства на малі держави і скасування всякої відрубності націй, не тільки зближення націй, але й злиття їх».

Маючи на увазі таку тенденцію світового розвитку, не міг Ленін уважати за доцільне розвивати культури і мови поневолених народів, коли все одно їх доля, як і всіх націй світу, була передрішена: стати частинами єдиної світової нації.⁷⁹

Тимто й національна політика, яку Ленін намічав, живучи в Швейцарії, за рік до революції 1917 року, з вимогою незалежності для всіх поневолених народів, була тільки тактичним маневром переконаного централіста, щоб прихилити до себе прихильність «націоналів» і повести їх за собою. Ленін обіцяв свободу всім народам царської Росії аж до відокремлення: Але, — писав він, —

«ми зробимо це, коли будемо урядом, зовсім не для «рекомендації» відділення, а навпаки: для полегшення і прискорення демократичного зближення і злиття націй».⁸⁰

Ленін і за ним Сталін перед революцією обстоювали централізовану демократичну державу, як найбільш сприятливу для розвитку капіталізму і для організації робітництва. Сталін ставив як практичне рішення національного питання в Росії — територіальну автономію:

«Єдине правильне рішення — обласна автономія таких означених одиниць як Польща, Литва, Україна, Кавказ і т. д.»⁸¹

Ленін і Сталін були непримиренними противниками федерації. Мовляв, федералізм шкодить капіталістичному розвитку. Сталін писав про федералізм в перших днях революції 1917 року:

⁷⁷ Те саме, XVIII, 357, вид. 3.

⁷⁹ Ленін: Сочинения, XIX 40, вид. 3.

⁸⁰ Те саме, XIX, 227, вид. 3.

⁸¹ Сталін: Сочинения, II, 361.

«В Америці, як і в Канаді та Швейцарії, розвиток ішов від незалежних областей через їх федерацію до унітарної держави... Тенденція розвитку йде не на користь федерації, а проти неї. Федерація є переходова форма. І це не випадково. Бо розвиток капіталізму в його вищих формах і сполучене з ним розширення господарської території вимагає не федеральної, а унітарної форми державного життя. Ми мусимо числитися з цією тенденцією, якщо, звичайно, не хочемо повернути назад колесо історії. Але із цього випливає, що нерозумно домагатися для Росії федерації, яка засуджена самим життям на зникнення».⁸²

Після революції 1917 року вожді большевицької партії виявили значну «гнучкість» у політиці: будши непримиренними централістами, вони несподівано проголосили, що заводять в Росії федеративний устрій. Навіть і досі лишається назва «Російська Соціалістична Федеративна Советська Республіка», як і назва «Союз Соціалістичних Советських Республік», мовби розширення федерації до конфедерації, з «правом відділення», зазначеному в конституції. Тому Сталін мусів ужити софізмів, коли писав пояснення до своїх статей, направлених проти федералізму, які були призначені для повного видання його писань:

«Самі форми федералізму, наміченого в ході советського будівництва, показали себе далеко не стільки суперечними цілям економічного зближення трудових мас національностей Росії, як це могло здаватися раніше, або й зовсім не суперечними цим цілям, як показала дальша практика».⁸³

Автор цього пояснення не хотів признатися, що советський «федералізм» — це тільки псевдонім найстрогішої централізації.

⁸² Сталін, III, 30.

⁸³ Сталін, II, 29.

ПРОБЛЕМА НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ І КУЛЬТУРНО-НАЦІОНАЛЬНОЇ АВТОНОМІЇ У ЛЕНІНА

Ленін був непримиренним противником «австрійської школи» в національній питанні, яка стояла на позиції федералізму в організації соціал-демократичних партій і виробила плян охорони національно-культурних прав народів у многонаціональній державі через культурно-національну автономію. Ленін в принципі заперечував поняття національної культури. Про це він писав 1913 р. в тезах до національного питання:

«З погляду соціалдемократії недопустимо ні прямо, ні посередньо давати клич національної культури. Цей клич неправильний, бо все господарське, політичне і духове життя людства все більше інтернаціоналізується уже при капіталізмі. Соціалізм цілком інтернаціоналізує її. Інтернаціональна культура, творена уже тепер систематично пролетаріатом усіх країн, вбирає в себе не «національну культуру» (будьякого національного колективу) в цілому, а бере із кожної національної культури в и к л ю ч н о її послідовно демократичні і соціалістичні елементи».⁸⁴

Ленін піддав критиці резолюції з'їзду Австрійської Соціалдемократичної партії в місті Брно (Брюнн) в справі культурно-національної автономії, назвавши їх «опортуністичними мріями».

«Соціалдемократія ставиться негативно до клича «культурно-національної» (або просто «національної») автономії і до проектів її здійснення, бо цей клич 1) безумовно суперечить інтернаціоналізмові клясової боротьби пролетаріату; 2) полегшує втягання пролетаріату і трудових мас в сферу впливу ідей буржуазного націоналізму; 3) придатний відводити від завдання послідовної демократичної реформи держави в цілому, яка тільки єдина забезпечує (оскільки це можливо при капіталізмі) національний мир».⁸⁵

І далі:

«Це зовсім не діло російських соціалдемократів об'єднувати в одну націю німців лодзинських, ризьких, петербурзьких, саратовських. Наше діло — боротися за повний демократизм і за скасу-

⁸⁴ Ленін, Сочинения, XVI, 510, вид. 3.

⁸⁵ Те саме, XVI, 510, вид. 3.

вання всіх національних привілеїв, для об'єднання німецьких робітників в Росії з робітниками всіх других націй в обороні розвитку інтернаціональної культури соціалізму. Тим більш помилковий клич екстериторіяльної (персональної) національної автономії з наміченими (за пляном послідовних прихильників цього кличу) (національними парламентами і національними державними секретарями (Отто Бауер — Карл Реннер), які суперечать усім господарським умовам капіталістичних країн, не випробовані ні в одній демократичній державі світу (цікаве побоювання революціонера Леніна перед тим, що ніде не було випробоване! П. Ф.); такі установи є опортуністичними мріями людей, що втратили надію на створення послідовно-демократичних установ і шукають порятунку від національної гризні буржуазії в штучнім відокремленні пролетаріату і буржуазії кожної нації в деяких («культурних») питаннях.

Ленін уважав, що культурно-національна автономія може зберегти в тім числі й національні привілеї, але не подає ніяких доказів для свого твердження. Він тільки аподиктично твердить, що «послідовний демократизм» об'єднує пролетаріат і передову демократію всякої партії, зате, мовляв, культурно національна автономія розділяє пролетаріат.⁸⁶

Оскільки Ленін обстоював асиміляцію народів, а програма австро-марксистів ставила собі завдання зберігати нації від денационалізації, то причина негативного відношення Леніна до культурно-національної автономії зовсім ясна. Критикуючи федералістичну програму австрійської соціалдемократії в національній політиці, Ленін рекомендував зовсім інші принципи організації соціалдемократії в Росії: строгий централізм.⁸⁴ Не входячи глибше в розбір проекту культурно-національної автономії австрійської соціалдемократії (над ним працювали найсильніші уми австрійської партії — Віктор Адлер, Пернерсторфер, Елленбоген, К. Реннер, О. Бауер і багато інших), Ленін обмежується загальним твердженням: мовляв, той проект, що визнає поняття національної культури, — «показує тільки буржуазну обмеженість розуміння національного питання». На погляд Леніна, є тільки «інтернаціональна культура».⁸⁷ Ленін був тої думки, що

«про національну культуру можуть говорити тільки клерикали або буржуа. Трудові маси можуть говорити тільки про інтернаціональну культуру . . . Тільки єдність і злиття робітників усіх націй у всіх робітничих організаціях у боротьбі проти капіталізму веде до рішення національного питання».⁸⁸

Приписуючи пролетаріатові натуральний нахил до інтернаціоналізму і до «інтернаціональної культури» (хоч тодішній пролетаріат Російської імперії стояв на найнижчому ступні культури, порівняно з країнами Західної Європи, та часто не мав ніякої культури), Ленін деколи висловлював сумніви щодо моральної вищости пролетаріату супроти інших верств суспільства:

⁸⁶ Те саме, XVI, 511-512, вид. 3.

⁸⁷ Те саме, XVI, 513, вид. 3.

⁸⁸ «Правда Труда», 26. 9. 1913; Ленін, XVI, 618, вид. 3.

«Пролетаріят не зробиться святим і забезпеченим від помилок і слабостей тільки тому, що він зробить соціальну революцію. Але можливі помилки і (себелюбні інтереси — спробувати сісти на чужу спину) приведуть його неминуче до усвідомлення цієї правди».⁸⁹

Але ця твереза думка потопала в зливі месіянстичних пророцтв про історичну місію пролетаріату, який мав би оновити світ після «Судного Дня» (пролетарської революції) і принести людству нову, вищу, міжнародну культуру, вищу етику, загальний добробут і вічний мир між народами (правда, після цілої епохи революційних війн з буржуазією, нездбаною зрозуміти, що історія засудила її на загибель). Для перемоги над буржуазією, зорганізованою в міжнароднім мірилі, на думку Леніна, потрібна об'єднана і дисциплінована сила пролетаріату. Національні культури — це перешкода такому об'єднанню пролетаріату всіх країн. Хто пропагує національні культури, той «шовініст». Отже перед пролетаріатом у боротьбі за владу в цілім світі стоїть дилема:

«Консервація навіки національної відокремленості і створення рафінованого націоналізму» (це, мовляв, буде наслідком культурно-національної автономії) — (або) — «об'єднання, зближення, перемішування націй і вираз принципів і н ш о ї, інтернаціональної культури».⁹⁰

Класова боротьба, — на погляд Леніна, — розбиває кожна націю на дві непримиренні групи, а тому —

«є дві нації в кожній модерній нації... Є дві національні культури в кожній національній культурі. Є великоросійська культура Пурішкевичів, Гучкових і Струве, але є також великоросійська культура з іменами Чернишевського і Плеханова. Є такі самі дві культури в українстві, як в Німеччині, Франції, Англії, у жидів і т. д.».⁹¹

⁸⁹ Писано року 1916; Ленін, XIX, 67, вид. 3.

⁹⁰ Ленін, Сочинення, XIX, 513, вид. 3.

⁹¹ Те саме, XVII, 144, вид. 3.

ПРОЛЕТАРІЯТ І ВІЙНА. РЕВОЛЮЦІЯ І ДЕРЖАВА.

Як уже зазначено вище, Маркс і Енгельс були противниками воєн між цивілізованими країнами Західної Європи, бо вважали, що такі війни розбивають інтернаціональну солідарність робітництва і помагають перемозі реакції. Тільки визвольні війни (революції) пригноблених націй вони були готові піддержувати, але й то не в кожній ситуації. Уважаючи російський царат за найтяжчого ворога поступу, Маркс і Енгельс пропагували війну демократичних держав Європи проти Росії. В війнах між західними державами Маркс і Енгельс старалися означити винуватця війни, що почав агресію, і були на стороні тої держави, яку вважали за більш поступову.

Ленін уважав за повинність кожного інтернаціоналіста боротися проти війни, бажати поразки «своїї буржуазії». Його надія була в тім, що війна буде неможлива, якщо пролетарські маси оголосять «війну війні», не захочуть битися і спільними силами зроблять соціальну революцію. З глибоким обуренням Ленін засудив рішення німецьких і французьких соціалістів — голосувати за воєнні кредити в парламентах Берліну і Парижу в початку війни 1914 року — і вступ соціалістів Бельгії, Франції і Англії в уряди своїх країн на початку першої світової війни. Цих соціалістів Ленін називав «соціал-патріотами» і «зрадниками пролетаріату». Зразком пролетарського інтернаціоналізму він уважав тактику сербських соціалістів — членів парламенту, які голосували проти воєнних кредитів, хоч їх мала країна була жертвою агресії Австро-Угорщини, та голосування Карла Лібкнехта в німецькому парламенті проти кредитів на війну. Перевага «соціалпатріотизму» над «інтернаціоналізмом» була тяжким ударом для Леніна в час війни 1914 року; але він не переставав надіятися, що війна імперіалістична перетвориться в війну громадянську, і в цьому дусі вів пропаганду в пресі.

Практично взявши, коли б німецька соціалдемократія пішла за його порадою і зруйнувала фронт проти Росії, то царські армії вступили б на німецьку територію. Німецька соціалдемократія була великою масовою партією, і її виступ проти війни був би рішальним для дальшої долі війни. Але чи могла партія Леніна, чи інші дрібні соціалістичні групи Росії вплинути на початку війни на дисципліновані полки царської армії? Друге: коли б за порадою Леніна пішли французькі соціалісти і почали руйнувати фронт Республіки проти Німеччини, то військо кайзера Вільгельма дуже скоро захопило б Париж.

Мрія Леніна, мовляв, у час війни міжнародний центр пролетарських партій міг би керувати діяльністю своїх «національних секцій» у кожній країні, була нереальна. Він міг сам переконатися, що його пропаганда «пролетарського братання» з німецькими войками на фронті в 1917—18 роках не знищила дисципліни в німецьких арміях, і, коли б советський уряд не поспішив був підписати Берестейський мир з Центральними державами в березні 1918 року, то німецьке військо могло б окупувати і Петербург і Москву. «Уряд світової революції» в Москві врятувався тільки тому від ліквідації німецькою воєнною силою, що для Німеччини уряд Леніна був єдиним можливим російським урядом, який був безумовно за припинення війни і за виконання умов мирного договору в Бересті.

Ленін заперечував потребу оборони «буржуазної батьківщини», але визнавав право поневолених народів вести революційні війни і повстання проти імперіалістичних гнобителів:

«Визнавати «оборону батьківщини» в даній війні», — писав він 1916 року, — «це значить уважати її за «справедливу», відповідаючи інтересам пролетаріату... Було б просто глупо заперечувати «оборону батьківщини» з боку пригноблених народів в їх війні проти імперіалістичних великих держав»...⁹²

І далі:

«Заперечування всякої можливості національних воєн при імперіалізмі теоретично неправильне, історично явно помилкове і практично воно рівнозначне з європейським шовінізмом: ми, приналежні до націй, які гноблять сотні мільйонів людей в Європі, Африці, Азії і т. д., чи ми повинні б заявити пригнобленим народам, що їх війна проти «наших» націй «неможлива»? ⁹³

Теж не заперечував, а навпаки, піддержував Ленін ідею оборони батьківщини «з боку переможного пролетаріату в його війні проти якого-небудь Галіфе буржуазної держави».⁹⁴

Також у листі до французького соціаліста Бориса Суваріна, написаним у грудні 1916 року, Ленін писав про «законність» воєн поневолених народів проти їх гнобителів:

«Було б рівно ж смішним небажання визнавати законність воєн пригноблених націй проти їх гнобителів, що могли б вибухнути в теперішній час, напр., повстання ірландців проти Англії, або повстання Марокко проти Франції, України проти Росії і т. д.».⁹⁵

Ленін зовсім не був прихильником пацифізму і не збирався засуджувати війну взагалі. Він готовий був вести «революційні війни пролетаріату» проти буржуазних держав, про що й говорив на конференції РСДРП(б) в квітні 1917 року:

⁹² Те саме, XIX, 325, вид. 3.

⁹³ Те саме, XIX, 324, вид. 3.

⁹⁴ XIX, 325, вид. 3.

⁹⁵ Те саме, XXIII, 187, видання 1949 року.

«Ми не пацифісти і не можемо відмовитися від революційної війни... Ми повинні не тільки теоретично говорити, але й практично показати, що ми тоді поведемо війну дійсно революційну, коли влада буде у пролетаріату».⁹⁶

На мир між державами і народами нема надії, поки є на світі капіталізм:

«Тільки після того, як ми скинемо, остаточно переможемо і вивласнимо буржуазію на всім світі, а не тільки в одній країні, війни будуть неможливі».⁹⁷

Революційні війни поневолених народів проти буржуазних держав за відділення і за створення власних національних держав «законні» і «справедливі», — писав Ленін. Але рух народу за відокремлення від держави «переможного пролетаріату» заслуговує рішучого засуду і безоглядної боротьби з боку пролетарської влади. Всі ці «буржуазно-націоналістичні» рухи служать тільки імперіялізмові...

Зовсім ясно цю тезу сформулював Сталін, у передмові до збірника своїх статей, що був виданий 1920 року:

«Може здаватися дивним, що стаття зовсім відкидає домагання відокремлення окраїн від Росії, як контрреволюційну затію. Але по суті в цьому нема нічого дивного. Ми за відділення Індії, Арабії, Єгипту, Марокко, і інших колоній Антанти, бо відділення в цім випадку значить визволення цих пригноблених країн від імперіялізму, зміцнення позицій революції. Ми проти відділення окраїн від Росії, бо відокремлення в цім випадку значить імперіялістичну неволю для окраїн, ослаблення революційної могутності Росії, зміцнення позицій імперіялізму».⁹⁸

Не так писав Сталін про свободу народів Росії в 1917 році. Тоді він визнавав їх право

«означити свої території і форми свого політичного устрою на своїх установчих радах... Ніхто не має права насильно мішати у внутрішнє життя націй і силою «виправляти» їх помилки. Нації повновладні у ділах свого внутрішнього життя і вони мають право улаштуватися за своїм бажанням».⁹⁹

Правда, ця ліберальна фраза Сталіна ослаблена була твердженням, що

«об'єднання малих держав у великі є одна з передумов, що облегшують справу здійснення соціалізму».¹⁰⁰

Отже, сам собою приходив висновок, що слід інтереси малих народів підпорядкувати «вищим» завданням — будівництва соціалізму, бо після ліквідації малих держав шлях до соціалізму буде короткий...

⁹⁶ Те саме, XX, 247, вид. 3.

⁹⁷ Те саме, XIX, 325, вид. 3.

⁹⁸ И. Сталин, Сборник статей, стор. 7, Тула, 1920.

⁹⁹ Сталин, Сочинения, II, 209.

¹⁰⁰ Сталин, II, 209.

Коли б яканебудь мала нація всеж хотіла відстояти свою незалежність від держави, в якій запанувала «влада пролетаріату», то проти такої неспокійної нації війна «пролетарської держави» буде «справедлива».

Ленін в 1916 році теоретично припускав, що в малій державі, яка опиниться в сусідстві з великою державою, де запанує диктатура пролетаріату, буржуазія добровільно віддасть владу пролетаріатові, побачивши безнадійність спротиву, і для того, щоб «врятувати свої голови». Однак Ленін на тім самім місці визнав за більш правдоподібне, що і в такій малій державі

«соціалізм без громадянської війни не здійсниться, і тому єдиною програмою інтернаціональної соціалдемократії повинно бути визнання такої війни».¹⁰¹

З уваги на цю «програму», трудно собі уявити, щоб уряд великої «пролетарської держави» байдуже придивлявся до громадянської війни в сусідній малій «буржуазній державі» і не поміг братам-пролетарям розбити буржуазію. Це (на думку того уряду) не було б насильством над малим народом, а визвольна революційна війна «справедлива» і «законна»...

Не можна відділяти Ленінової теорії національного питання від його поглядів на державу і його конкретної політики. Власне кажучи, він в цьому повторює давні формули Маркса і Енгельса, тільки що йому довелося переконатися на практиці, наскільки ті формули далекі від потреб життя. Ленін спирався на «Комуністичнім Маніфесті» і вважав його за основу для практичної політики пролетарських партій у 20 столітті. Він писав у квітні 1917 року, що вповні визнає твердження Комуністичного Маніфесту:

«1. Робітники не мають батьківщини; 2. «Оборона батьківщини» в імперіалістичній війні це зрада соціалізму».¹⁰²

Одночасно Ленін проголосив, що

«науково неправильна і друга частина назви нашої партії (соціалдемократи). Демократія це одна із форм держави. А тим часом ми, марксисты, противники в с я к о ї держави».¹⁰³

Шлях до знищення всякої держави — це влада советів робітничих, селянських та інших депутатів:

«Совети робітничих, селянських і всяких інших депутатів, як єдина влада в «державі», як передвісник «відмирання» в с я к о ї держави».¹⁰⁴

Свого часу Маркс уважав Паризьку Комуни за форму «диктатури пролетаріату», яка вела до «відмирання держави». Ленін «винайшов» нову форму для ліквідації держави — совети.

Енгельс сподівався, що передача засобів продукції в завідування суспільства буде

¹⁰¹ Ленін, Сочинения, XIX, 229, вид. 3.

¹⁰² Те саме, XX, 133, вид. 3.

¹⁰³ Те саме, XX, 132, вид. 3.

¹⁰⁴ Те саме, XX, 132, вид. 3.

«останнім актом держави», бо після того держава, як знаряддя клясового панування, з її атрибутами — поліцією, тюрмами, військом, поволі стане зайвою, непотрібною і «засне»: «Держава не «касується», вона відмирає». ¹⁰⁵

Сталін писав 13 серпня 1917 року:

«Передати владу в руки пролетаріату і революційних селян — це якраз і значить досягнути повного визволення народів Росії від національного гноблення». ¹⁰⁶

40 років панування большевицької диктатури в ССР не привели ні до визволення народів, і не наблизили цю владу до «відмирання держави». Практика — це єдина надійна перевірка теорії. Комуністична «національна політика» в ССР показує, що Ленінова теорія національного питання та її проведення в життя була і є одною з головних причин невимовних страждань усіх тих націй, яким Ленін в своїй демагогічній пропаганді обіцяв повну свободу і незалежність.

¹⁰⁵ F. Engels, Herm Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft, Цюрих 1886, стор. 268.

¹⁰⁶ Сталін, Сочинения, II, 209.

ПІСЛЯСЛОВО

Подаючи читачам цю працю професора П. Феденка, українська Редакція Інституту звертає увагу читачів, що національне питання, як його розглядав у своїх писаннях Ленін, має не тільки теоретичний інтерес, але й велику вагу практичну. Ленін зробив «ревізію» поглядів Маркса й Енгельса на національне питання і пристосував свою теорію до завдань великодержавної політики своєї партії. Його наступники в уряді советської держави зробили практичні висновки з Ленінової теорії: плянковою політикою денационалізації і «перемішування» націй вони йдуть до «злиття» мов і народів, до якого прямував Ленін. В цій політиці КПСС нема місця для самоозначення народів, нема визнання рівності між націями, культурний розвиток поневолених народів ССРСР підпорядковано диктаторським директивам ЦК КПСС. Кожна незалежна думка в поневолених націях визнається за «буржуазний націоналізм».

Слід зазначити, що й термін «буржуазний націоналізм», належить Ленінові.

Автор цієї праці показує словами Леніна і Сталіна, що їх кличі про право народів на вільне самоозначення аж до відокремлення і право на створення своєї держави, які проголошувала партія Леніна ще перед I. Світовою Війною, були в пропаганді більшовиків тільки політичним маневром, щоб приспати уважність поневолених народів царської імперії. В великій мірі, наслідком незнання суті «теорії національного питання» Леніна, цей маневр більшовиків мав успіх.

До якої міри провідники КПСС відійшли від поглядів Маркса й Енгельса на національне питання і на національні відносини на Сході Європи, видно з того, що багато творів цих теоретиків з критикою політики царського режиму заборонені в ССРСР. Проф. П. Феденко закінчив цю свою студію ще в 1956 році, однак вона має і буде мати свою вагу, незалежно від часу видання.

РЕДАКЦІЯ

З М І С Т

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

МАРКСИСТСЬКІ ТЕОРІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ПИТАННЯ

	Стор.
1. Погляди Маркса і Енгельса на націю, національність і на вирішення національних проблем	7
а) Національне питання в ранніх працях Маркса й Енгельса	8
б) Маркс і Енгельс про національне питання за революції 1848 року і в добі I Інтернаціоналу	10
в) Марксизм, національна держава і «принцип національностей»	13
г) Інтернаціоналізм і війна	17
2. Карл Каутський і національне питання	19
3. Національне питання у австро-марксистів	25
а) Отто Бауер і його теорія національного питання	27
4. Український марксист про національне питання	32
5. Спів між марксистами в польській справі	33

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

БОЛЬШЕВИЦЬКІ ТЕОРІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ПИТАННЯ ДО ЖОВТНЕВОГО ПЕРЕВОРОТУ 1917 РОКУ

1. Спів за принципи організаційної структури пролетарських партій (централізм та федералізм)	39
2. Ленін і самоозначення народів	44

	Стор.
3. Теорія нації і національна політика Леніна і Сталіна	61
4. Проблема національної культури і культурно-національної автономії у Леніна	68
5. Пролетаріят і війна. Революція і держава	71